ΠΑΝΔΩΡΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΔΙΣ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΑΠΟ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1862 ΜΕΧΡΙΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1863.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Κληροδότημα
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΤΙΝΟΥ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ.

(Ὁδὸς Πειραιῶς.)

1863.

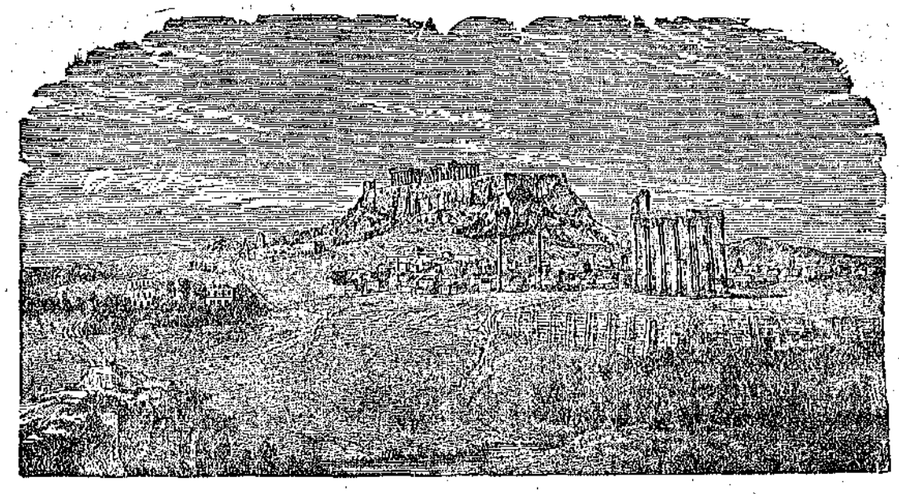

ΠΑΝΔΩΡΑ

15 ΙΟΥΝΙΟΥ, 1862. ΤΟΜΟΣ ΙΓ'. ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 294.

Ο ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ Κ. Ι. ΒΟΥΤΣΙΝΑ

ἐν ἔτει 1862.

Ἀναβληθέντος τοῦ κατὰ πᾶσαν 25 Μαρτίου ἐν τῷ Ὀθωνείῳ Πανεπιστημίῳ τελουμένου καὶ ὑπὸ τοῦ φίλου τῶν γραμμάτων Κ. Ἰω. Βουτσινᾶ ἀναγεωθέντος ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ, ἀφ' οὗ ὁ τοῦ Κ. Ῥάλλη ἀνετέθη εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἡ τελετὴ τῆς βραβεύσεως ἐγένετο τῇ 28 Μαΐου. Εἰσηγητὴς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐξελέγη ὁ τῆς Ἀρχαιολογίας Καθηγητὴς Κ^ος Ἀ. Ῥ. Ῥαγκαβῆς, τέρψας, κατὰ τὸ σύνηθες τὸ πολυπληθὲς ἀκροατήριον. Ἀπεγεμήθη δὲ τὸ γέρας καθ' ὁμόφωνον τῶν ἀγωνοθετικῶν κρίσιν εἰς τὸ ποίημα ΣΩΚΡΑΤΗΣ *καὶ* ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *καὶ ἀποσφραγισθέντος τοῦ ἐπισυνημμένου δελτίου, ἀνεγνώσθη τὸ ὄνομα τοῦ ποιήσαντος καὶ βραβευθέντος Κου Ἀλεξάνδρου Βυζαντίου.*

Ἰδοὺ ἡ ἔκθεσις τοῦ Εἰσηγητοῦ.

Νέον, ὡς γνωστὸν, συνέστησε διαγωνισμὸν ὁ ἐν Ὀδησσῷ φιλογενέστατος Κ. Βουτσινᾶς, καὶ ἡ κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου τὴν ἐπ' αὐτοῦ κρίσιν ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ ἔτει ἀναλαβοῦσα ἐπιτροπὴ, ἀνέθετό μοι τὴν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτοῦ ἔκθεσιν.

Δὲν ἔτυχε πάντοτε ὁμοφώνου ἐπιδοκιμασίας ἡ ἰδέα τοῦ ποιητικοῦ διαγωνισμοῦ, ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ οἱ ἀμφισβητήσαντες αὐτῆς τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ τελεσφόρον. Πρὸς τί ἡ καλλιέργεια αὕτη προτερήματος οὐδόλως συντελοῦντος εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας, ἡ ἐμψύχωσις ματαιοσχόλου ἀγῶνος, εἰς οὐδὲν ἀφορῶντος θετικὸν καὶ βιοποριστικόν; ἄλλως τε ἀρκεῖ διαγωνισμὸς, καὶ ἀρκεῖ χρηματικὴ ἀμοιβὴ ὅπως ἀναδείξῃ ἀληθῆ ποιητήν; Τοιαῦτα καὶ τούτοις ὅμοια πολλοὶ πολλάκις εἶπον, οἱ μὲν κακίζοντες, οἱ δὲ καὶ εἰρωνευόμενοι. Ἀλλὰ τοῦ Κ. Βουτσινᾶ ἡ ὑπὸ θερμοῦ πατριωτισμοῦ ὁδηγουμένη κρίσις ἐσκόπευσεν ὑψηλότερον καὶ εὐθύτερον. Δὲν τρέφει τὴν κοινωνίαν ἡ ποίησις, οὐδὲ ῥώννυσι τὰς ὑλικὰς δυνάμεις αὐτῆς· διεγείρει ὅμως τὸ πνεῦμα καὶ πτεροῖ τὸν ἐνθουσιασμόν. Ἂν ἀποσπᾷ ἀπὸ τῆς γῆς, ἐξ ἧς βλαστάνει τὸ χρήσιμον, ἀλλ' αἴρει πρὸς τὸν οὐρανὸν, ὅθεν ἀποῤῥέει τὸ καλὸν καὶ τὸ ὑψηλόν. Ἡ ἐνασχόλησις πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς ὕλης εἶναι ἀναγκαῖον καθῆκον, ἡ δ' ἀνάτασις τῆς διανοίας εἶναι εὐγενὲς δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἂν ἰδρῶντες κύπτωμεν τὸ μέτωπον ἐπὶ τῆς αὔλακος ἐξ ἧς ποριζόμεθα τὴν τροφὴν, ἀλλ' ἀνατείνομεν τὸ βλέμμα καὶ πρὸς τὸν ἀστερόεντα οὐρανὸν, καὶ ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς θέας αὐτοῦ ἀντλοῦμεν παρηγορίαν. Τὰ Ὀλύμπια καὶ τὰ Παναθήναια δὲν ἔφερον σῖτον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ τῇ

ἕρερον δόξαν. Ἄλλως τε δὲ οὐδ' οἱ τὴν ὠφέλειαν ὡς μόνην τῶν κοινωνιῶν Πολιοῦχον λατρεύοντες, δικαιοῦνται νὰ ἐζορίζωσιν αὐτῶν τὴν ποίησιν. Ἡ Μοῦσα τέρπει τὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἐξευγενίζει· ὅσῳ δ' αὕτη εὐγενεστέρα, τόσῳ προσφυεστέρα εἰς κατόρθωσιν ἔργων μεγάλων καὶ δυτχερῶν. Καὶ τῶν ἐθνῶν ὁμοίως ἡ δύναμις εὑρύνεται μετὰ τῆς διανοίας.

Ἡ ποίησις, εἶπον προσέτι, εἶναι δῶρον θεόσδοτον, εἶναι ἔμφυτος εἰς σκεύη τινὰ ἐκλογῆς, ὡς τὸ ἄρωμα εἰς τὸ ἄνθος, ὡς ὁ τόνος εἰς τὴν κιθάραν. Τὴν ἔμπνευσιν δὲν ἐκκαίει ὁ διαγωνισμὸς καὶ τὸ ἄθλον. Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' εἰς τὴν ἔρημον τὸ ἄνθος μαραίνεται μάτην ἐξατμιζόμενον, καὶ ἡ κιθάρα σιγᾷ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ὁ κρούσων αὐτήν. Ἐν κοινωνίᾳ ἄρτι ἐξ ἐρειπίων ἀνακυψάσῃ, ὑπὸ τὸ κράτος διατελούσῃ τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν, καὶ σχολῆς καὶ ἀνέσεως, ἔστω καὶ ἀγωγῆς, στερουμένῃ ὅπως προσέχῃ πολὺ εἰς τὰ καθαρὰ προϊόντα τῆς διανοίας, ὁ διαγωνισμὸς προκαλεῖ τεχνητὴν κἄν τινα ἅμιλλαν, καὶ ἀναπληροῖ κατὰ μέρος τὸ ἀλλαχοῦ ἐνδιαφερόμενον καὶ δικάζον κοινόν. Ἂν λοιπὸν παρ' ἄλλοις ἔθνεσι, παρ' οἷς ἡ διάνοια παντοίας εὑρίσκει πρὸς ἀνάπτυξιν περιστάσεις, οἱ τοιοῦτοι διαγωνισμοὶ ὡς λίαν ὠφέλιμοι πολλαπλασιάζωνται, πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πατριωτικώτατα ἐνεπνεύσθη ὁ Κ. Βουτσινᾶς, ἐκτείνας φιλοτίμως τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ τὰ σπέρματα τῆς μεγαλοφυΐας δύνανται νὰ εὕρωσιν ἀφορμὴν πρὸς βλάστησιν, καὶ εὐρύνας τὸ στάδιον εἰς ὃ θέλουσι κατέρχεσθαι καὶ ἀποπειρᾶσθαι τῶν ἰδίων δυνάμεων οἱ ἑαυτοὺς ἀγνοοῦντες καὶ κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῶν πτερυγίσματα διστάζοντες ποιηταί.

Ἐπειδὴ δ' ὁ διαγωνισμὸς οὗτος πρῶτον ἤδη δικάζεται, σκόπιμον νομίζομεν νὰ δηλώσωμεν τοῖς μέλλουσι ν' ἀποδύωνται εἰς αὐτὸν, ὅτι βαίνει ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὅρων, καὶ διεξάγεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς καὶ οἱ μέχρι τοῦδε· ὅτι δηλαδὴ οἱ ποιηταὶ, πέμποντες τὰ ἔργα αὐτῶν, οὐχὶ βραχύτερα τῶν 500 στίχων, ἀνώνυμα δὲ, καὶ περιέχοντα ἰδίως ἐσφραγισμένα αὐτῶν τὰ ὀνόματα, ἀνατιθέασι τὴν τύχην αὐτῶν εἰς δικαστὰς οἵτινες, ὑπὸ τῆς Ἀκαδημικῆς συγκλήτου ἑκάστοτε ἐκλεγόμενοι, ἀγνοοῦσι τίς ὁ γράψας, καὶ ἑπομένως πάσης, καὶ ἄλλως τοῦ δικαστικοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος ἀναξίας αἰτιάσεως ἐπὶ φιλοπροσωπίᾳ ἀπηλλαγμένοι, φέρουσι κατὰ πεποίθησιν ψῆφον μέλαιναν ἢ λευκὴν, καὶ ἡ ψῆφός των εἶναι κυρία δι' ἐκείνους οἵτινες, γινώσκοντες τοῦτο, οἰκειοθελῶς εἰς αὐτὴν ὑπεβλήθησαν.

Ἔνδεκα εἰσὶ τὰ εἰς τὸν διαγωνισμὸν τοῦτον παρουσιασθέντα ποιήματα, ἓν διδακτικὸν, τρία δὲ δραματικά, ἓν λυρικὸν, καὶ ἓξ διηγηματικά. Ἐκ τούτων ἐπαρκὲς φρονεῖ ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ἐνδιατρίψῃ εἰς τὰ δοκιμώτερα μόνον, τούτων τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὴν προσάλληλον ἐκτιθεμένη ἐκτίμησιν. Ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν, τῶν ἐντελῶς ἀπολειπομένων εἰς τὴν ποιητικὴν ταύτην σταδιοδρομίαν, καὶ πολὺ ἀπεχόντων τοῦ τέρματος, θέλει ἀρκεσθῆ εἰς γενικάς τινας καὶ περιληπτικὰς θεωρίας.

Ἡ πρώτη ἦν ἀποτείνομεν τοῖς ἀποδοκιμαζομένοις ποιηταῖς, καὶ ἅτις καί τισι τῶν ἐπιδοκιμαζομένων δύναται ἐνίοτε νὰ μὴ εἶναι ἐντελῶς περιττὴ, εἶναι ἡ ἀφορῶσα τὴν γλῶσσαν. Ὁ ποιητὴς εἶναι τῆς γλώσσης ὁ ἀνώτατος καλλιτέχνης· ταύτης συνδυάζει τὰς χάριτας καὶ τὰς ἀρετὰς, ταύτης συλλέγων τὰ ἄνθη καὶ τοὺς ἀδάμαντας, πλέκει στεφάνους οὓς ἐπαγγέλλεται ἀμαράντους. Πρέπει ἑπομένως νὰ εἶναι μεμυημένος τὰ βαθύτατα αὐτῆς μυστήρια, καὶ ἐξωκειωμένος πρὸς πάσας αὐτῆς τὰς λεπτότητας. Ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ ποίησις, ἀλλ' εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ποιήσεως. Καὶ ἡ μουσικὴ εἶναι οὐράνιον ἐξ ἐμπνεύσεως δῶρον· ἀλλ' ὁ μουσικὸς πρέπει πρὸ παντὸς νὰ γνωρίζῃ τὸ ὄργανον ὃ διαχειρίζεται. Ἡ ἐπὶ τοῦ διαγωνισμοῦ ἐπιτροπὴ ἐκήρυξεν ἄλλοτε ὅτι ἀποκρούει τὰ μὴ εἰς καθαρεύουσαν γλῶσσαν γεγραμμένα ποιήματα, οὐχὶ ὡς προγράφουσα τὴν δημώδη ποίησιν, ἢ ὡς ἀγνοοῦσα τ' αὐτοφυῆ ἐκείνα τῆς ἀρεινῆς Μούσης ἀριστουργήματα, ἢ ὡς ἀποδοκιμάζουσα τὰς ἐνίοτε ἐπιτυχεστάτας αὐτῶν μιμήσεις, ὡς μὴ ἐνθυμουμένη τέλος ὅτι καὶ παρ' ἄλλοις ἔθνεσιν ἐβλάστησαν πολλάκις ἐκ τῆς χυδαίας γλώσσης ἐρατειναὶ ἀνθύλλια, ἀλλὰ διότι, εἰς τὴν ἀκαλλιέργητον γλῶσσαν τοῦ ὄχλου παρετηρήθη ὅτι πολλοὶ κατέφευγον ἐξ ἀδυναμίας καὶ οὐχὶ ἐκ δυνάμεως, ὑπ' αὐτῆς τὸν ἄμορφον τρίβωνα πάντα τὰ ῥάκη τῆς ἀμαθείας των θέλοντες νὰ καλύψωσι. Προσέτι δ' ἐθεωρήθη δίκαιον, εἰς τὸν τῆς διαπλάσεως ἀγῶνα ὃν ὑφίστανται σήμερον ἡ γλῶσσα, νὰ μὴ μείνῃ ἀσυντέλεστος καὶ ἡ μεγάλη τῆς ποιήσεως δύναμις, ἀλλὰ νὰ ἐπενεργήσῃ καὶ αὐτὴ ὑψοῦσα καὶ ἐξευγενίζουσα. Καὶ ἡμεῖς μὲν δὲν ἐπιμένομεν εἰς τὴν τότε ἀπόφασιν τῆς ἐπιτροπῆς, καὶ τοι ἐκτιμῶντες τοὺς λόγους οἵτινες αὐτὴν ὑπηγόρευσαν· ἀλλ' οἷος δήποτε κἂν ᾖ ὁ τόνος εἰς ὃν ὁ ποιητὴς ἐντείνει τὴν λύραν του, εἴτε ἡ Ὑπάτη εἴτε ἡ Νήτη, εἴτε ὁ σοφώτατος τῆς γλώσσης σχηματισμὸς εἴτε ὁ δημωδέστατος, πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὸν τόνον ἐκεῖνον ἐντελὴς ἡ γλῶσσα καὶ ἄμεμπτος, τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς καλλιεπείας, ἡ λέξις νὰ εἶναι ἀκριβὴς, κυρία, ἔντονος καὶ ἁρμονικὴ, ἡ φράσις πᾶσα στίλβουσα ἐκ καλλονῶν ἀπροσδοκήτων, πᾶσα ἐντέχνως συναρμολογημένη, χωρὶς ἡ τέχνη νὰ διαφαίνηται. Ὁ δὲ περὶ τὴν πλοκὴν τοῦ λόγου ἀδέξιος, καὶ περὶ αὐτοὺς τοὺς κανόνας χωλαίνων, ἀξιῶν δὲ ὡς ποιητὴς νὰ ἐπιδειχθῇ, ἐπιχειρεῖ οὐχ' ἧττον ἄτοπα τοῦ χωλοῦ, θέλοντος νὰ διαπρέψῃ ἐν χορευταῖς, τοῦ τυφλοῦ, ὅστις ἐπαγγέλλεται τὸν ζωγράφον.

Ἑτέρα δὲ παρατήρησις, πολλοῖς τῶν ὑποβαλλόντων ποιήματα λυσιτελὴς, εἶναι ὅτι καὶ ἡ στιχουργία ἔχει ἀναγκαίους τινὰς κανόνας, οὓς οἱ στιχουργοῦντες καλὸν εἶναι νὰ μὴν ἀγνοῶσιν, οὐ μόνον, ὡς εἰς ἕνα τῶν ἐν τῷ παρόντι διαγωνισμῷ παρουσιασθέντων συμβαίνει, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μεταπίπτωσιν ἐν ἀθωότητι, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ταῦ συμβαίνοντος, ἀπὸ ἰάμβων, φέρ' εἰπεῖν, εἰς τροχαίους, ἀλλ' οὐδ' οὕτως ὥστε νὰ κατασκευάζωσι στίχους ἀρρύθμους, νὰ πλέκωσι μέτρα ἄμετρα, καὶ νὰ ζευγνύωσιν ὁμοιοκαταληξίας χωλὰς καὶ βεβιασμένας. Ῥυθμὸς καὶ ὁμοιοκαταληξία εἰσὶ κοσμήματα, τὸ δὲ κόσμημα ἀσχημίζει ὅταν ἀκόσμως φέρηται. Καὶ ἐν γένει δ' ἡ στιχουργία εἶναι ἐπιτήδευσις, ἡ δὲ ἐπιτήδευσις εἶναι γελοία ἄνευ ἐπιτηδειότητος. Στίχοι μέτριοι εἰσὶ χείρονες τοῦ χείρονος πεζοῦ λόγου. Ἂν ταῦτα λέγοντες ἐξεγείρωμεν εἰς βαθυτέραν τῆς τέχνης σπουδὴν τοὺς ἐπιδεκτικοὺς τελειοποιήσεως, ἢ ἂν ἀποθαρρύνωμεν τοὺς μὴ ὑπὸ τῆς φύσεως χρισθέντας ποιητὰς, νομίζομεν ὅτι καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν φιλολογίαν ὑπηρετοῦμεν.

Ἀλλ' ἡ γλῶσσα καὶ ἡ στιχουργία εἰσὶ τὸ ἔνδυμα μόνον· καὶ ἂν τούτου πρέπῃ νὰ ἐπιμελώμεθα τὴν εὐπρέπειαν, πολλῷ μᾶλλον πρέπει ν' ἀφορῶμεν εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ἰδιότητας τῆς ποιήσεως, ὧν πρωτίστη εἶναι ἡ ἔμπνευσις. Αὕτη εἶναι αὐτὴ τῆς ποιήσεως ἡ ψυχὴ, ἡ ἀκτὶς ἥτις πληροῖ καὶ θερμαίνει τὴν καρδίαν τοῦ μουσολήπτου, καὶ ἀνταναλλῶσα εἰς τὴν διάνοιαν αὐτοῦ καθαρωτέραν καὶ εὐγενεστέραν τὴν πλάσιν, τῷ ἀποκαλύπτει νέων καὶ ἰδανικῶν κόσμων ἐποψεις. Ἡ ἔμπνευσις εἶν' ἐπιφοίτησις πνεύματος οὐρανίου, οὐδὲ κατὰ βούλησιν ἀποκτᾶται, διὸ καὶ παρ' οὐδενὸς δύναται ἐπεικῶς ν' ἀπαιτῆται· ἀλλ' ὅλως ἀρνὴς πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὁ μὴ δυνάμενος νὰ συναισθανθῇ τὴν ἀπουσίαν αὐτῆς. Ὅστις πρὶν ἢ καταβῇ εἰς τὸν Μουσῶν τὸν ἀγῶνα, καταβὰς εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ καρδίαν, δὲν αἰσθανθῇ τὰς χορδὰς αὐτῆς θερμῶς παλλομένας, οὐδ' ἰδῇ ὅλον κόσμον λαμπρῶν ὀνείρων πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ἀνεγειρόμενον, οὐδ' ἀκούσῃ ἁρμονίας ἀγνώστους ἀντηχούσας ἐντός του, ἐκεῖνος χαίρειν τὰς Μούσας ἐάτω, ἂν ἐπιδοθῇ εἰς χρήσιμόν τι καὶ βιοποριστικὸν, θέλει πολλῶν πραγμάτων καὶ πολλῆς ματαιοπονίας ἑαυτὸν ἀπαλλάξει.

Ἀλλ' οὐδ' ἡ ἔμπνευσις ἄνευ τοῦ τύπου ἀρκεῖ μόνη καὶ καθ' ἑαυτὴν, ὡς εἰς τὸν ζωγράφον δὲν ἀρκεῖ ὁ λαμπρότερος χρωματισμὸς ἄνευ τοῦ περιγράμματος. Καθ' ἣν σειρὰν ἰδεῶν ἐκφράζει ἡ ποίησις, καὶ καθ' ὃν τρόπον ἐκφράζει αὐτὰς ἑκάστοτε, διαιρεῖται εἰς εἴδη, ὧν οἱ τύποι καὶ νόμοι ῥυθμίζουσι τὴν ἀκανόνιστον πτῆσιν αὐτῆς, ἐπιβαλλόμενοι μὲν ὑπὸ τῆς φιλοκαλίας, διδασκόμενοι δ' ὑπὸ τῆς πείρας, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ὑπὸ τῆς αὐταδιδάκτου εὐφυΐας διορώμενοι. Ἡ τῶν νόμων δὲ τούτων ἄγνοια ἢ ὀλιγωρία παράγει ἐξαμβλώματα ἀνάξια τῆς φιλολογίας.

Οὕτως, ὅπως περιορισθῶμεν εἰς μόνα τὰ εἴδη ὧν δοκίμια ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν παρόντα ἀγῶνα, ἡ *διδακτικὴ ποίησις* ἀπαιτεῖ γλῶσσαν σώφρονα μὲν, ἀλλὰ καὶ κεκοσμημένην, καὶ ὑπὸ συχνὰ ἄνθη καλύπτουσαν τὸ ξηρὸν στέλεχος τῶν ἠθικῶν παραινέσεων. Πρέπει δὲ προσέτι αἱ παραινέσεις, ὅπως μὴ ἔχωσι φορτικῶς καὶ γελοίως, νὰ μὴ διδάσκωσιν ἄτοπα, πεζὰ καὶ πεπατημένα, ἀπηχήσεις ταπεινῶν παθῶν ἢ ἀγοραίων προλήψεων, ἀλλὰ ν' ἀπορρέωσιν ἐκ φρενὸς χρηστῆς, πυκνῆς καὶ βαθείας, καὶ ἐν γένει ὁ διδάσκων νὰ εἶναι σοφώτερος τῶν διδασκομένων.

Ἡ δὲ *λυρικὴ ποίησις*, καθαρὰ ἀντανάκλασις τῆς ἀτομικῆς αἰσθήσεως καὶ διανοίας τοῦ ποιητοῦ, πρέπει νὰ κινῆται θορυβωδέστερον, ὡς ἡ ἐκβακχευμένη καρδία, νὰ αἴρηται ὑψηλότερον, ὡς ἡ πτερουμένη διάνοια, ἀλλὰ πάντοτε, καὶ κατὰ τὴν μᾶλλον ἀκανόνιστόν της φοράν, νὰ μὴ ἐκτρέπηται ποτὲ τῆς ἀληθείας, νὰ μὴ ἀποσκιρτᾷ πρὸς τὰ κακόζηλα, τὰ τερατώδη καὶ τὰ ἀδύνατα, νὰ ἐξεργάζηται δ' ἕκαστον τῶν μικρογραφημάτων της ἄρτιον ἐν ἑνότητι, καὶ συνεπὲς καὶ σύμμετρον ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ συνόλῳ, μηδέποτε δ' ἐν τῇ ἐξάψει της νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ ποιητὴς, ὡς ἀδύτοχος τοῦ θείου πυρὸς, ἐντολὴν ἔχει νὰ φωτίζῃ, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ πυρπολῇ.

Ἔτι δ' ἀνώτεραι εἰσὶν αἱ ἀξιώσεις τῆς *διηγηματικῆς ποιήσεως*, ἥτις ἀπὸ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀφελοῦς διηγήσεως προΐσῃ μέχρι τῆς ἐπικῆς μεγαλοπρεπείας. Εἰς ταύτην, πλὴν τῶν λοιπῶν ἀπαραιτήτων ἀρετῶν, ὅσα ὡς γενικὰς ὑπεδείξαμεν, πρέπει νὰ προσυπάρχῃ καὶ ἡ εὐτυχὴς εὕρεσις μύθου ἐνδιαφέροντος καὶ λογικῶς πιθανοῦ, ὅστις οὐδέποτε νὰ συστέλληται εἰς ἰσχνὴν ἐξιστόρησιν, ἀλλὰ νὰ συντίθηται ἐκ περιπετειῶν καὶ ἐπεισοδίων, ὧν ἡ ἀναγκαία ἀλληλουχία ἀπαρτίζουσα τὴν πλοκὴν, νὰ ποικίλῃ, ἀλλὰ νὰ μὴ συνταράττῃ τὴν οἰκονομίαν. Τὸ εἶδος τοῦτο, ἀπηλλαγμένον τῆς ἀνωμαλίας τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δύναται ν' ἀρθῇ μέχρι τῶν ἀνωτάτων τοῦ ὑψηλοῦ κορυφῶν, προσέχον ὅμως μὴ ἐκλάβῃ ἀντ' αὐτοῦ τὸν ὄγκον, καὶ τὸ περυσημένον τῆς φράσεως.

Πάντων ὅμως τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως τὸ τὰς πλείστας καὶ μεγίστας παριστῶν δυσχερείας ἐστὶν ἀναμφισβητήτως τὸ *δραματικὸν*, καὶ ἔξοχον πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα, ἢ μεγάλην τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν προσκομμάτων προσοῦσαν τόλμην, ὅστις ἐπιδίδεται εἰς αὐτὸ μετ' ἐλπίδος ἐπιτυχίας.

Τὸ δρᾶμα ἐστὶ παράστασις πράξεως ἐνεργουμένης ἀπὸ κοινοῦ ὑπ' ἀνθρώπων πολλῶν, καὶ ἔργον τοῦ ποιητοῦ νὰ ἐπινοήσῃ ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἄρτιον, συνεπῆ πρὸς ἑαυτὸν, ὁμοιαλήθη, αὐτάνθρωπον, καὶ αὐτὸν ὑποδυόμενος, νὰ ἐμφυσήσῃ αὐτῷ νοῦν καὶ ψυχὴν, νὰ τῷ δανείσῃ ἴδια φρονήματα, συμφέροντα, πάθη καὶ χαρακτῆρα, ἐντέχνως δὲ τὰ ποιητικὰ ταῦτα κι-

νῶν ἐλατήρια, νὰ παραγάγῃ πρᾶξιν ἐνδιαφέρουσαν καὶ περίεργον. Ἕκαστον λοιπὸν τῶν πλασμάτων του πρέπει νὰ εἶναι ἴδιον καὶ αὐτοτελὲς ἀριστούργημα, συντελοῦν εἰς καταρτισμὸν τοῦ ὅλου καλλιτεχνήματος. Ὁ διάλογος, πλὴν τῶν εἰς πᾶν ποιητικὸν ἔργον ἀναγκαίων προσόντων, πρέπει νὰ εἶναι ποιητικῶς μὲν κεχρωματισμένος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ φυσικῶς πιθανός, διότι τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα εἰσὶν ἄνθρωποι, ὁμιλοῦντες μόνον γλῶσσαν ἐπιμελεστέραν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ν' ἀνταναλᾷ δὲ καὶ ἑκάστου προσώπου τὴν ἀτομικότητα, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν τοῦ ποιητοῦ εὐφυΐαν, διότι τὸ δρᾶμα οὐδὲ πρὸς στιγμὴν πρέπει νὰ παύῃ ἀρέσκον ἢ συγκινοῦν. Ὁ ποιητὴς ὑπὲρ τὸν ψυχολόγον πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, καὶ ὑπὲρ τὸν φιλόσοφον τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, διότι αὗται εἰσὶ κυρίως οἱ ἥρωές του, τούτων τὴν γλῶσσαν ἐπαγγέλλεται νὰ λαλήσῃ, ἀνάγων αὐτὴν εἰς τὸ τελειότερον. Προσέτι ἡ τῶν προσώπων πρὸς ἄλληλα ἐνέργεια, σχέσις καὶ θέσις, ἡ τοῦ δράματος δέσις καὶ λύσις, καὶ ἐν γένει πᾶσα ἡ οἰκονομία, πρέπει νὰ εἶναι βαθείας μελέτης καὶ ἐπιδεξίων συνδυασμῶν συνέπειαι· διότι τὸ δρᾶμα εἶναι μηχανὴ πολυτελής, καλλίτεχνος ἅμα καὶ πολυποίκιλος, στίλβουσα ὅλη ἐξ ἀδαμάντων, ἀλλ' ἔχουσα καὶ ἀναρίθμητα ἐλατήρια, ἅτινα ἀδιαλύτως συμπλεκόμενα, πρέπει νὰ κινῶνται ὅλα ὁμοῦ καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ πρὸς τὴν ἑνότητα τῆς ἐνεργείας καὶ πρὸς τὴν κορύφωσιν τοῦ ἀποτελέσματος. Γ'λῶσσα ἄτεχνος, προσπαίουσα πρὸς τοὺς κανόνας τῆς φιλοκαλίας, καὶ αὐτῆς τῆς γραμματικῆς, στιχουργία χωλαίνουσα, φράσις τετριμμένη ἢ κακόζηλος, διάλογος ἀφυὴς καὶ ἀδέξιος, ἄγνοια τῶν στοιχειωδῶν κανόνων τῆς τέχνης, ἔλλειψις φαντασίας, καὶ ἰκνούμενον εἰς πλοκὴν μύθου καὶ εἰς διάπλασιν χαρακτήρων, ἰδού τινες τῶν παντοίων σκοπέλων ἐξ ὧν ἐστὶ κατάσπαρτον τὸ πέλαγος τῶν ποιητικῶν σειρήνων, καὶ εἰς οὓς προσώκειλον οὐκ ὀλίγα τῶν εἰς τὸν ἐφετεινὸν ἀγῶνα ὑποβληθέντων ποιημάτων, καὶ ῥητῶς πάντα τὰ δράματα, χωρὶς νὰ σώσῃ ἓν μὲν ἐξ αὐτῶν, τὸν *Ἄγιον ἀγχόμενον* ἡ γνῶσις ἣν ὁ ποιητὴς ἔχει τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἕτερον δὲ, τὴν *Χριστιανὴν Ἠγέτειαν* ἡ ἀτυχὴς ἀξίωσις τοῦ δραματουργοῦ νὰ παρωθήσῃ τινὰ μέρη τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Σοφοκλέους.

Τὸ καθ' ἡμᾶς, εἰς τὴν τύχην τῶν καταλειπόντες τὰ ναυάγια ταῦτα, θέλομεν ἐνδιατρίψει ἐπὶ μικρὸν εἰς ἐκεῖνα μόνα τῶν ποιημάτων, ὅσα ὅπως δήποτε διεξῆλθον διὰ τῶν κινδυνωδεστέρων ὑφάλων, καὶ φαίνονται ἰδιαιτέρας τινὸς προσοχῆς ἄξια.

Τὸ ἐπισημότερον αὐτῶν κατὰ σχῆμα καὶ ἔκτασιν εἶναι τὸ φέρον ἐπιγραφὴν *ὁ Σκενδέρμπεης*, ἐποποιία ἔχουσα μῆκος ἑπταπλάσιον τοῦ ἀπαιτουμένου ὑπὸ τοῦ διαγωνισμοῦ. Ἡ γλῶσσα αὐτοῦ εἶναι καθαρὰ, ἑλληνίζουσα, καὶ μάλιστα λίαν, ἴσως ὑπὲρ τὸ δέον, καὶ ἐνίοτε ἄνευ ἀνάγκης ἑλληνίζουσα. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τούτου, εἶναι γλῶσσα ἀκριβὴς, εὐφραδὴς, ἐπιμεμελημένη, πεπαιδευμένον ἐλέγχουσα κάλαμον, καὶ ἠσκημένην αἴσθησιν τοῦ καλοῦ. Ἡ στιχουργία, ἐκτός τινων δυσαρέστων ἐκλίσεων καὶ τινων χασμῳδιῶν, εἶναι ἐν γένει ὀρθὴ, καὶ σπάνιοι εἰσὶν οἱ παράτονοι στίχοι. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς κακῶς, ὡς φρονοῦμεν, ἔπραξε, παραδεχθεὶς τὸν τετράμετρον ἰαμβικὸν, τὸν συνήθη δεκαπεντασύλλαβον στίχον ἄνευ ὁμοιοκαταληξίας. Ἂν ἐξ ἀδυναμίας ἀπέφυγεν αὐτῆς τὴν δυσχέρειαν, τότε προφανῶς ἐλαττοῦται ἐκείνων οἵτινες ὑπέβαλον ἑαυτοὺς εἰς αὐτὴν, καὶ τὴν ὑπερενίκησαν εὐτυχῶς. Ἂν ὅμως, γινώσκων νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἀπέσεισεν αὐτὴν ἐκ προθέσεως, δὲν τὸν δικαιοῦμεν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην. Οἱ δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι, ἕνεκα τῆς ὑποχρεωτικῆς των τομῆς μετὰ τὴν δευτέραν διποδίαν, ἔχουσιν εἰς μακρὰς συνθέσεις πολλὴν τὴν μονοτονίαν, ὅταν δὲν θεραπεύῃ αὐτὴν ἡ ὁμοιοκαταληξία, ζευγνῦσα αὐτοὺς ἀνὰ δύω ἢ πλείονας. Τοῦτο λέγοντες, δὲν λησμονοῦμεν ὅτι εἰς τὸν στίχον τοῦτον ἀνομοιοκαταληκτοῦντα χαίρει ἡ δημοτικὴ ἡμῶν ποίησις· ἀλλὰ τὰ ᾄσματα αὐτῆς εἰσὶ βραχέα, καὶ προσέτι οἱ στίχοι αὐτῆς εἰσὶν, οὕτως εἰπεῖν, σχεδὸν μεμονωμένοι, περιλαμβάνοντες ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν ὁλοσχερῆ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔννοιαν. Ἡ ὁμοιοκαταληξία εἶναι, διὰ τὸν ἔμπειρον αὐτῆς, οὐχὶ ζυγὸς πιέζων ἢ πέδη τὸ βῆμα κωλύουσα, ἀλλὰ χρυσοῦς χαλινὸς, ὁδηγῶν τὴν ἀκάθεκτον φαντασίαν, ἡ ἀνύδρα ὄχθη, συνέχουσα τὸν χείμαρρον τοῦ λόγου, μὴ ὑπερχειλὴς ὑπερβῇ πᾶν μέτρον φιλοκαλίας. Καὶ τῷ ὄντι οὕτω πῶς φαίνεται ἐνδικηθεῖσα καὶ κατὰ τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ ἡ παραμεληθεῖσα ὁμοιοκαταληξία. Μὴ ἀναχαιτιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ῥεῖ λέβερον καὶ συνεχὲς τὸ κῦρος τῆς στιχουργίας του, κατακλύζον τὰ πάντα πέριξ αὐτοῦ εἰς ἔκτασιν ἀτερμάτιστον καὶ μονότονον. Ἡ στιχουργία τόσῳ ἰσχνοτέρα ἀποβαίνει, ὅσῳ μᾶλλον ἐγκῶται δι' ἐπιθέτων παρελκόντων καὶ λέξεων περιττῶν. Ὅτι ἐν πέντε στίχοις ἤθελεν ἐντόνως καὶ καλῶς ἐκφρασθῇ, λέγεται ἐνίοτε φορτικώτερον ἐν πεντήκοντα. Ἡ ἀξία τοῦ ποιήματος τούτου ἤθελε πενταπλασιασθῇ, ἂν ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτον ὑποπενταπλάσιος.

Εἶναι δ', ὡς εἴπομεν, ὁ Σκενδέρμπεης ἐποποιία κατὰ τὸν τύπον, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὸν τύπον. Ὑπάρχουσιν ἀντικείμενα καθ' ἑαυτὰ ὑψηλότερα καὶ αὐτῆς τῆς ποιήσεως, καὶ τοιοῦτο εἶναι τὸ θέαμα ἔθνους ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Ἀλλὰ καὶ τοι ὀρθὴ καὶ γόνιμος ἡ πρόθεσις τοῦ ποιητοῦ νὰ ἐκλέξῃ ὡς ἥρωα τῶν ἐπῶν του ἕνα τῶν πελευταίων καὶ ἐνδοξοτέρων προμάχων τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας,

ἀλλὰ μόνη ἡ κατάλληλος ἐκλογὴ τῆς ὑποθέσεως δὲν ἀρκεῖ ὅπως μεταβάλῃ τὴν ἱστορίαν εἰς ποίησιν. Ἐξ ἱστορικῆς ῥίζης, δύναται βεβαίως νὰ βλαστήσῃ γενναιότατον καὶ χαριέστατον ποιητικὸν ἄνθος. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς τοῦ Σκενδέρβεη αὐτὴν μόνην σχεδὸν τὴν ξηρὰν ῥίζαν μᾶς παριστᾷ ἐν στιχουργικῷ περιβλήματι ἐνειλημένην. Ἓν ἐκ τῶν πολεμικῶν ἔργων τοῦ ἥρωος τῆς Ἠπείρου, καὶ τοῦτο ἐκ τῶν δευτερευόντων, μάχη μεταξὺ αὐτοῦ καί τινος τῶν τοποτηρητῶν τοῦ Σουλτάνου ἄνευ ἄλλης εὑρέσεως καὶ πλοκῆς, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ μέγα ἐνδιαφέρον ὃ ἡ ποίησις ἀπαιτεῖ. Τῆς σκηνῆς μάλιστα οὕτω περιστελλομένης, ὁ Σκενδέρμπεης ἀντὶ διὰ τῆς ποιήσεως νὰ ἐξαρθῇ μᾶλλον γιγαντιαῖος, καταβιβάζεται ἐξ ἐναντίας καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὕψους ἐφ' οὗ βλέπομεν αὐτὸν ἱστάμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Εἶναι πολεμιστὴς ἀνδρεῖος, εἶναι *Σκενδέρμπεης ὁ θοῦρος*, κατὰ τὸν ποιητὴν, ὅστις κατὰ ζῆλον τοῦ Ὁμήρου, πρὸς ὃν φαίνεται λίαν ἐξωκειωμένος, οὐδέποτε σχεδὸν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος ἄνευ τούτου τοῦ ἐπιθέτου· ἀλλὰ πολεμισταὶ ἀνδρεῖοι εἰσὶ καὶ ἄλλοι ἔκ τε τῶν χριστιανῶν καὶ ἐκ τῶν ὀθωμανῶν, καὶ πολλοὶ ὡς εἰκὸς εἰσὶν ἑκατέρωθεν οἵτε φονεύοντες καὶ οἱ φονευόμενοι, καὶ οὐδεὶς ὁ ἀποχρῶν λόγος ὅπως οὗτοι μᾶλλον ἐκείνων ὑπερισχύσωσιν, οὐδεμία πρᾶξις ἰδίως ἐνδιαφέρουσα, προέχουσα τῶν λοιπῶν, καὶ ἀπαιτοῦσα ἰδίαν ἀφήγησιν, οὐδεμία διακεκριμένη φυσιογνωμία, ἢ χαρακτὴρ εὐκρινῶς διαγεγραμμένος· οὐδὲ κἂν τοῦ δικαίου ἢ τοῦ ἀδίκου ἢ πλάστιγξ πρὸς ποῦ κυρίως ῥέπει δύναται εὐκόλως νὰ διαγνωσθῇ. Ὡς ὁ σατράπης, λεηλατεῖ, αἱχμαλωτίζει καὶ βεβηλοῖ ναοὺς, οὕτω λέγει καὶ ὁ Σουλτάνος·

« ὅτι Σκενδέρμπεης λυσσῶν ἐπέβραμεν, ἀκούω,
τὰς χώρας μου λεηλατῶν καὶ μέχρι Περλεπίου·
ἄνδρας δ' ἐζώγρησε πολλούς, γυναῖκας καὶ παρθένους,
καὶ ἐβεβήλωσε ναούς, καὶ μαίνεται ἀσχέτως. . . »
(Σελ. 62).

Ἀξιῶν δ' ὁ ποιητὴς νὰ παρακολουθήσῃ τὸν μέγαν του ὁδηγὸν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὑψίστην του πτῆσιν, παρεισάγει τὸν Θεὸν παρεμβαίνοντα μεταξὺ τοῦ Σατράπου καὶ μεταξὺ τοῦ Σκενδέρμπεη. Ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τοῦ Ὁμήρου, ὅστις τοῖς κατ' ἄνθρωπον πεπλασμένοις ἀρχαίοις Θεοῖς περιβάλλει, διά τινων γραμμῶν τῆς μεγαλορυοῦς του γραφίδος, θείαν μεγαλειότητα, οὗτος σμικρύνει τὸν Θεὸν τοῦ παντὸς, καὶ ἀποδίδωσιν αὐτῷ πάθη οὐδ' ἀνθρώπου κἂν ἄξια, παριστῶν παραδείγματος χάριν αὐτὸν νευροσῶντα κατὰ τοῦ Ὀθωμανοῦ σατράπου, οὐχὶ διότι ἐξολοθρεύει οὗτος λαοὺς χριστιανικούς, οὐχὶ διότι πλανᾷ τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ διότι ὁ Βαλαβὰν προσέκρουσεν εἰς τὴν θείαν ἀξιοπρέπειαν καὶ εἰς τὴν οὐρανίαν ἐθιμοταξίαν.

« Δεινὸν δὲ ἐνεμέσησε Θεὸς ὁ μέγας, ὅτι
πρῶτον τὸν πλάνον Μουχαμὲτ ὠνόμασεν ὁμοίων
ὁ μιαιφόνος Μπαλαμπάν· κ' ἐν τῷ ἀφθάρτῳ θρόνῳ
ἐπείσθη, καὶ ἐκλόνησε τὸν οὐρανὸν τὸν μέγαν·
βαρυθυμῶν δ' ἐφθέγξατο· βροντὴ δὲ ἦν ὁ φθόγγος·
'Λ δείλαιε! δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἐξώμοσάς μου
τὸν μονογέννητον υἱόν ἀντὶ ψευδοπροφήτου,
καὶ ἔνοπλος ἐπάτησας γενέτειραν πατρίδα,
καὶ ἄκακον ἀπέκτεινες ἀγγελιώτην ἄνδρα,
ἀλλὰ καὶ τῶν Δυνάμεων τὸν κύριον ὑβρίζεις.
Ἰδού σοι σήμερον ἐγὼ κακὴν ὁρίζω μοῖραν,
κἂν σὲ μυρίαις φάλαγγες πολεμιστῶν φρουρῶσι ».

Ἀλλ' ἂν ὀργίζηται κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, οὐδόλως φιλοπροσωπεῖ καὶ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς ὁ Θεός. Κατ' αὐτῶν μάλιστα φαίνεται ἔχων οὐσιωδεστέρους πως λόγους δυσαρεσκείας. Ἰδοὺ πως περὶ τούτων λέγει ὁ ποιητὴς, δι' ἀμυδρᾶς τινος, καθ' ἃ φαίνεται, ἀπηχήσεως τῶν τοῦ Τάσσου ἐπῶν.

« Καὶ ἐτελοῦντο αἱ βουλαὶ αἱ ἄφυκτοι τοῦ πλάστου,
ὅστις ὠργίσθη κατιδὼν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων
εἰς ἡδονὰς ἐκχανώθεν, τὴν δίκην ἐξουδίζων,
ἐχθρὸν ἀπάσης ἀρετῆς, δοῦλον παθῶν ἀγρίων,
εἰς ἔριδας θρησκευτικὰς ἐγκύπτον μετὰ λύσσης,
καὶ ἐρευνῶν μυστήρια ἀπόῤῥητα ἀγγέλοις.
Ταῦτα κατεῖδεν ἐπὶ γῆς βαρυθυμῶν ὁ πλάστης,
καὶ ἀφ' ἡμῶν ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ὀργίλος,
καὶ Ἀμαυρὰτ τὸν δοῦλόν του ἐκάλεσε, καὶ ἅμα
ἐσάλπιγξεν ὁ οὐρανὸς, ἡ γῆ δ' ἐκ θεμελίων
ἐσείσθη πρὸς τὸν λόγον του, κ' ἐν τῇ αὐτῆς λεκάνῃ
διεδινήθ' ἡ θάλασσα ὡς νήπιον ἐν λίκνῳ
σπαργανωτόν. » Ἐγὼ εἰμὶ ἐν Ἄλφα καὶ Ὦμέγα,
ὁ κτίσας ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τοῦ νεύματός μου
γῆν, θάλασσαν καὶ οὐρανὸν, καὶ πάντα τὰ ἐν τούτοις,
ὁ τῶν Δυνάμεων Θεὸς, ἐγὼ Θεὸς καὶ μόνος,
ὃν οἱ λαοὶ λατρεύουσιν ἐν τελεταῖς ποικίλαις.
Παρακαλεῖ σου τὸν στρατὸν, παρόρμησον εἰς μάχας,
τοὺς ὑβριστάς μου πάταξον, ἐκφόβισον τὰ ἔθνη,
καὶ ἔσα ὄργανον πιστὸν τῶν ἐκδικήσεών μου.
Ἐγὼ δὲ μετὰ σοῦ εἰμι, καὶ ἄγγελός μου σεῖων
ῥομφαίαν, προπορεύσεται εἰς νίκας ὁδηγῶν σε.
Ἐν μάχαις ἔσῃ κραταιὸς, καὶ ὑποτάξεις χώραν
μέλι καὶ γάλα ῥέουσαν· καὶ οἱ ἀπόγονοί σου
κληρονομήσουσιν αὐτὴν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας,
ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ καιρὸς καὶ παύσῃ ἡ ὀργή μου.
Οὕτως ηὐδόκησα ἐγώ. Μαθέτωσαν τὰ ἔθνη
ὅτι ἀπάσης ὕβρεως ἀπαίσιον τὸ τέλος,
καὶ ὅτε ζῇ ὁ Κύριος, κ' ἔκδικον ἔχει ὄμμα. » (σελ. 5-6).

Ὅταν λοιπὸν ὁ Θεὸς τῆς δικαιοσύνης κηρύττῃ τοὺς χριστιανοὺς ὑβριστάς του, πῶς νὰ ἐνδιαφερώμεθα πλέον ὑπὲρ αὐτῶν; Ὅταν ὁ Θεὸς τῶν Δυνάμεων λέγῃ τῷ Ὀθωμανῷ· « Ἐγὼ δὲ μετὰ σοῦ εἰμι, » πῶς ν' ἀμφιβάλλωμεν πλέον περὶ τῆς λύσεως τοῦ ἀγῶνος, ἤτις ἐν τούτοις, εἰρήσθω ὡς ἐκ περισσοῦ, ἀποβαίνει καὶ ὅλως ἐναντία τῆς θείας ταύτης ἐπαγγελίας;

Ἐπεισοδίων δὲν στερεῖται μὲν τὸ ποίημα· πρόκειται μάλιστα, ὅταν συμπληρωθῇ, νὰ περιλάβῃ καὶ πλείονα, ἃ ἀναγγέλλονται μόνα· ἀλλ' εἰσὶ πάντα δευτερεύοντα, ὀλίγον τὴν πρᾶξιν διαποικίλοντα, προά-

γοντα, συμπλέοντα, ἢ καθιστῶντα μᾶλλον ἐνδιαφέρουσαν. Ἓν ἐξ αὐτῶν, ὁ ἀνασκολοπισμὸς τοῦ Δίγκου (σελ. 23), ὑπερβαίνει τὰ τῇ τέχνῃ ἐπιτετραμμένα ὅρια τοῦ φοβεροῦ, καὶ χωρεῖ μέχρι τοῦ ἀπαισίου. Πολλὰ ὅμως ἔχει τὸ ποίημα τεμάχια ἐκλεκτὰ διά τοῦ ὕφους τὴν γλαφυρότητα καὶ διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐξεργασίας, μάλιστα δ' ἐν ταῖς περιγραφαῖς καὶ ταῖς μικρογραφίαις. Ὡς παραδείγματα κείσθωσαν ἐκ πολλῶν τὰ ἑπόμενα. Ἰδοὺ πῶς περιγράφεται ἡ θέσις τῆς Φούρκας:

« Εὐρεῖα κεῖται, ὡς γνωστόν, κοιλὰς ὑπὸ τὴν Φοῦρκαν.
ὑπὸ εὐσκίων κυκλωτὴ βουνῶν πλατανοφύτων.
Ἐκ τὸν μυχὸν αὐτῆς πηγή, θυγάτηρ τῶν ὀρέων,
νᾶμ' ἀναβλύζει ψίθυρον ὑδάτων ἀκηράτων.
Περὶ τὴν κρήνην πάντοθεν σφριγῶσα χλόη θάλλει.
Ὑπερθεν ταύτης πλάτανοι σκιώδεις αἰωροῦνται.
Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ κοιλὰς λαμβάν' ἰκμάδα θείαν,
καὶ φαίνεται λατρεύουσα τὴν ζωηφόρον κρήνην. »

Ἰδοὺ δὲ πῶς περιγράφει ὁ ποιητὴς τοὺς ἵππωνας τοῦ Σκενδέρβεη;

« Παρὰ τὸ τεῖχος τῆς αὐλῆς, ἐγγὺς, ἐξ' εὐωνύμων,
ἦν ὁ παλύφατνος ἵππων Σκενδέρμπεη τοῦ θούριου.
Ἐκεῖσε ἄγων τὸν Γελὶν εἰσῆλθεν ὁ Θανούσης,
κατόπιν δὲ καὶ ὁ Ἐμὶν· ἦν δὲ θαμβὸν τὸ φέγγος.
Κλεισταὶ θυρίδες εὐκραῆ ὑπέτρεφον σκοτίαν,
ἥτις τῶν ἵππων ἀσφαλῶς τὰ μέλη ἐκπιαίνει.
Ἵπποι ἐκεῖ δὶς εἴκοσι, ταχύτεροι ἀνέμων,
πάντες ἐν πέδαις στερεαῖς τοὺς πόδας δεδεμένοι,
ἤσθιον πόαν μαλακὴν, βλαστήματα λειμώνων,
λωτόν τε ἀνθεμόεντα, καὶ κύπειρον εὐῶδες,
καὶ ἄγρωστιν μελιηδῆ. Σαχὶν δ' ὁ μελαγχαίτης,
διαπρεπὴς εἰς ἀρετὴν καὶ μέγεθος καὶ κάλλος,
ἤχθετο πόλεμον ποθῶν καὶ μάχας ἀνδροφόνους,
ἔτι αὐτὸς ἠγάλλετο, ἐπὶ τῶν νώτων φέρων
τὸν θούριον Σκενδέρμπεην, πολέμων κινουμένων.
Καὶ δὴ ἐξ ἄλγους ὕστερον ἐθηριώθη αἴφνης,
ὡς ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς ἱππεύου,
οὐδ' ἔκτοτε ἠθέλησε νὰ μείν' εἰς τὸν ἱππῶνα,
οὐδὲ τροφὴν νὰ προσδεχθῇ, οὐδὲ νὰ ἐπιζήσῃ,
ἀλλ' ἔρρηξε μαινόμενος τὰς πέδας τὰς τριχίνας,
κ' ἐπὶ τὰ ὄρη ἄγριος ὡς θύελλα ἐτράπη.
Ἐκεῖ δ' ἑπτάδα ἡμερῶν ἄτλητον πένθος τρέφων,
διέτρεχε τὰς φάραγγας ὡς λείαν πεδιάδα,
καὶ ἕζη τέρας θαυμαστὸν ποιμένων καὶ βουκόλων·
εἶτ' ἀφανὴς ἐγένετο· πολλοὶ δὲ διηρεύνων.
Κἂν τόσην ἔμελλ' ἔπειτα νὰ πέσῃ δυσμοιρίαν
Σαχὶν ὁ ἀφνοστέφανος, Σαχὶν ὁ ἐριαύχην,
ὃν εἰς τῶν ὅπλων τὴν κλαγγὴν ὁ Ἄρης ἐσεβάσθη.
Δὴ τότε, ὡς ἐνόησε Γελὶν τὸν πυρροχαίτην,
στρέψας ἐν βλέμμα πύρινον, ἀνώρθωσε τὰ ὦτα,
ἀφῆκε φρύαγμα δεινὸν, ἄγριον μένος πνέων,
καὶ ἔμελλε τὰς στερεὰς νὰ διαῤῥήξῃ πέδας·
Ἀλλὰ ἐπραΰνεν αὐτὸν θωπεύων ὁ Θανούσης
μὲ ῥήματα μειλίχια. Τοῦ δὲ Γελὶν ἐκλύσας
τὸν χαλινὸν τὸν εὔλωρον, ἐξήρτησ' ἐκ πασσάλου,
αὐτὸν δὲ πόῤῥω τοῦ Σαχὶν πρὸς φάτνην μυχαιτάτην
προσδήσας, πόαν μαλακὴν παρέδωκεν εἰς βρῶσιν».
(Σ. 47—8).

Ἡ ἑπομένη περιγραφὴ τοῦ κήπου τοῦ Σκενδέρμπεη, χαρακτηριστικὴ τοῦ τρόπου τοῦ ποιητοῦ, εἶναι περίεργος μᾶλλον ἢ ἐπαινετὴ, διὰ τὸ λεπτολόγον αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν μέχρι καταχρήσεως χρῆσιν τῶν ἐπιθέτων·

« Παράδεισος δ' ἐπέπτατο εὐρὺς πρὸ τῶν μεγάρων,
ἔνθα παντοῖα ἐθάλλαν ὁπωροφόρα δένδρα,
ἀμυγδαλαῖ ταμφαράμικοι, ἐαρινὸν χιτῶνα
ἐνδεδυκεῖαι ἄνθινον, βροντόκτυποι καρύαι,
ῥοιαὶ ἀδαμαντόκοκκοι, φυλλοσυκίδες περσέαι,
μηλέαι ἀγλαόκαρποι, καὶ ὄγχναι περμήκεις,
καὶ γαλακτίχυμοι συκαῖ, καὶ θαλλεραὶ ἐλάται,
καὶ κέρασοι πτηνοφιλεῖς, τῶν παίδων μέγας πόθος·
Ὑφοῦντο δὲ ἑτέρωθεν, ὡς ἐν εὐσκίῳ δάσει
ἀειθαλεῖς κυπάρισσοι, καὶ δρῦς οὐρανομήκεις,
καὶ αἰγειροι εὐρύκομοι, κ' εὐθύκορμοι ἐλάται,
καὶ πλάτανοι ἀμφιλαφεῖς, καὶ σκιεραὶ πτελέαι,
ὅσα ὀνησοῖς ἐδώδιμον δὲν φέρουσιν ὀπώραν,
ἀλλ' εἶν' ἀγάλματα σεμνὰ τῶν κήπων καὶ δρυμιώνων.
Ὑπὸ σκιὰν ἀμφιλαφῆ λασίων φυλλωμάτων
ἦδον εὐκέλαδα πτηνὰ, ταῖς Μούσαις πεφιλμένα,
καὶ σύνδυο ἐϊρτάζοντο τὴν ὥραν τῶν ἐρώτων,
τὸ ἔαρ τὸ ἀνθοστεφές. Ἐν μέσῳ δὲ τῷ κήπῳ
πίδαξ μαρμάρου ἀγλαοῦ ἀπὸ τριῶν συρίγγων
τὸ ὕδωρ ἀνηκόντιζεν εἰς ὕψος ὀργυιαῖον·
πέριξ δὲ ἄχνη πάντοθεν λεπτὴ αἰωρουμένη,
τῆς ζεογράφου Ἰριδος τὰ χρώματα παρίστα
πρὸς τὴν λαμπρὰν μαρμαρυγὴν τοῦ δύοντος ἡλίου.
Δύω δ' αὐτοῦ δεξαμεναὶ ἐδέχοντο τὸ ὕδωρ,
περίξεστοι καὶ εὔκυκλοι, ἡ ὑπερθεν ὀλίγη,
εὐρεῖα δ' ἡ ὑπένερθεν. Περὶ τὰ χείλη ταύτης
ἵσταντο ζεύγη τρίδυμα λεύκων μαρμαρίνων,
δεινὰ θηρία. Ἴσον δὲ ἀπεῖχον ἀπ' ἀλλήλων.
Κρουνὸν ὑδάτων διαυγῆ ἀνέβλυζε πᾶς λέων
ἀπὸ τοῦ φάρυγγος αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν φάρυγγά του
τὸν τοῦ συζύγου λέοντος ἐκαρκάλλα χαίνων·
δὴ τοῦτο θαῦμα μέγα ἦν, πῶς ῥύακας ὑδάτων
πάντας, ὡς μέτοχοι ζωῆς, ἐφύσων ἀενάους,
καὶ ἕκαστος τοῦ ἀντικρὺ ἐδέχετο τὸ νᾶμα.
Πέριξ δὲ ἦσαν ἕδρανα στιλπνὰ ἐκ κυπαρίσσου ».
(Σ. 48—49).

Ἀλλὰ πρὸς ἐντελεστέραν ἐκτίμησιν τῶν τε ἀρετῶν καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ ποιήματος, δῶμεν τέλος ἐξ αὐτοῦ ἓν ἄρτιον ἐπεισόδιον·

« Καθὼς δὲ δένδρον νεαρὸν καὶ ἀνθεμὸν θάλλει
παρὰ φλοισβώδη ῥύακα, οὗ τὸ μορμύρον κῦμα
τρέφει αὐτὸ διηνεκῶς ὑστίᾳ ἐν ἰκμάδι·
ἐξαίφνης δὲ, δονούμενον ζεφύρῳ μυρσινάῳ,
ἤλασε κάρχαρος ὀδοὺς οἰστοφορήτου κάπρου,
καὶ ἐξετάνυσεν αὐτὸ χαμαὶ ἐπὶ τὴν κόνιν,
βρύον ἐν ἄνθεσι λευκοῖς, πρὶν ἡ καρποφορῆσαι·
ὁμοίως, Δουναζῖνε, σὺ ἀπέκτεινας Ἐλμάζην,
εἰσέτι τὴν νυμφίδιον στολὴν ἐνδεδυκότα.
Ὅτι τὸ πρώην εὐκλεὴς ἐλθὼν ἐκ τοῦ πολέμου,
κ' ἐπανιδὼν ἀσπάσιος τὴν πατρικὴν ἑστίαν,
ἐτέλ' ὑμέναιον βριθύν, καὶ ἔλαβεν εἰς γάμου
Γιουλὴν τὴν ὑστερότοκον τοῦ Ἀπτουλάχη κόρην.
Ἀ δύστηνος! οὐδ' ὀπωσοῦν εἶδεν αὐτῆς τὴν χάριν.
Πέντε δὲ μόνας ἔμεινεν ἡμέρας ἐν Καζάνῳ,

κέρκων γεννήτορας δειλοὺς καὶ γαίτονας καὶ φίλους·
καὶ τὴν μὲν πρώτην γεγηθὼς ἀνῆλθεν ἐκ Περσίας,
τὴν δὲ δευτέραν ἥρπασε τοῦ Ἀπτουλὰχ τὴν κόρην,
τὴν τρίτην χαίρων ἔλαβε καὶ ἔδωκ' ἀρραβῶνα,
τὴν δὲ τετάρτην ἔπεμψε προγαμιαῖα δῶρα,
τὴν πέμπτην δὲ πολυηχῇ ὑμέναιον ἐτέλει.
Καὶ δὴ τὸν οἶκον εὐθυμοι ἐπλήρουν δαιτυμόνες.
οἱ μὲν εὐθύμως ᾄδοντες παιᾶνας γαμηλίους,
καὶ ἄλλοι πλήττοντες ποσὶ χορὸν πολυδινήτους,
παιανιζόντων τῶν αὐλῶν, βομβούντων τῶν τυμπάνων·
καὶ διηκόνουν ἱλαρῶς διὰ τῶν δαιτυμόνων,
κυφοὶ τῷ γήρᾳ, οἱ γονεῖς, φαιτῶντες ἔνθα κ' ἔνθα.
Ἐν δὲ νυμφῶν' ἠγάλλετο ἀκήρατος ἡ νύμφη.
Περὶ αὐτὴν σκιόβιοι παρθένοι καὶ γυναῖκες,
παράνυμφοι χαρίεσσαι ἐθαύμαζον ὁρῶσαι,
ὅτι ἐφόρει ἐκπρεπῆ διάχρυσον ἐσθῆτα·
τὴν κεφαλὴν της ἔσκεπεν ἐμπόρφυρος καλύπτρα·
ὑπὲρ δὲ ζώνην ἀργυρᾶν παλλεύκους εἶχε χεῖρας
ἀκροθαφεῖς, τὴν δεξιὰν ἐπὶ τῆς εὐνούμου.
Ἀΐφνης δ' εὐπώγων ἱερεὺς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον,
βλοσυροπρόσωπος ἀνήρ, καὶ εἶπε τῷ νυμφίῳ·
« Ὁπλίζου τάχιστα Ἐλμάς, καὶ κόσμησον τὸν ἵππον,
καὶ ἄγε εἰς Βυζάντιον τὸν Μπαλαμπᾶν νὰ εὕρῃς,
ὅστις εἰς Κρούην στέλλεται μὲ δύναμιν μεγάλην·
νὰ ταπεινώσῃ τὴν ὀρρὼν Σκενδέρμπεη τοῦ θούριου.
Ταῦτα ὁ ὄλβιος ἡμῶν Σουλτάνος διατάττει.
Οὐαὶ εἰς τὸν παρήκοον! » Τόσα ἐκεῖνος εἶπε,
καὶ χάρτην ἄμ' ἀνέπτυξεν ἐπίσημον καὶ μέγαν,
τὸν χάρτην ἔνθα ἦν γραπτὸν τὸ ὄργμα τοῦ Σουλτάνου,
καὶ εἶτα βήματι ταχεῖ ἐξῆλθε τῆς οἰκίας.
Ταῦτα ἀκούσας ὁ Ἐλμάς, τὸν ἵππον διεκόσμει.
Ὀρῆνος δὲ ἅμα σιδηροῦς ἠκούσθη ἐν τῷ οἴκῳ,
καὶ εἶπεν ὀλολύξασα ἡ γηραλέα μήτηρ·
« Ποῦ σὺ ὑπάγεις, τέκνον μου, πρὶν ἢ σὲ ἴδ' ἡ νύμφη,
ἥτις προλείπει διὰ σὲ τὰς μητρικὰς ἀγκάλας
τὸ πρῶτον σήμερον; Παπαῖ! Ἱπέρας ἀποῤῥάδος!
Παπαῖ δὲ βαρυδαίμονος δυσπότμου ὑμεναίου!
Ποῦ σὺ ὑπάγεις, τέκνον μου, καταλιπὼν τὴν νύμφην; »
Οὐδὲν δὲ τὴν μητέρ' αὐτοῦ προσεῖπεν ὁ νυμφίος,
ἀλλ' ἐκκαλύψας κεφαλὴν ξανθόκομον, ἠνύχθη
ἐξ ἐνδομύχων τῆς ψυχῆς, πρὸς οὐρανὸν ἐμβλέψας·
« Δός ἐπουράνιε Ἀλλὰχ, ἵνα Γιαούρης πᾶσαν
Τὴν γῆν πατάξῃ κρατιδὸς, τὴν γῆν κληρονομήσῃ. »
Ταῦτα θερμῶς εὐξάμενος, ὡπλίζετο ἐν τάχει,
καὶ τρόμῳ μὴ τὸ ἔργον ᾖ βραδύτερον τοῦ λόγου,
ἐπὶ τὸν ἵππον ἀναβὰς ἀστραπηδὸν ἀπῆλθεν·
Ἀπῆλθεν ἀνεπιστρεπτεί, ἵν' ὑπὸ Κρούην πέσῃ,
ὡς ἄνθεμον λειμώνιον, χρυσῇ στολῇ μαρμαίρων,
σημαίαν περιπόρφυρον ἡμισελήνου φέρων».
(Σ. 104—105).

Τὸ δ' ἕτερον τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς προκριθέντων ἔργων εἶναι συλλογὴ λυρικῶν ποιημάτων, φέρουσα ὡς τίτλον « *Περὶ ἔρωτος ἐστὶν ἡ ψυχή μου μέχρι θανάτου* ». Συμφώνως δὲ πρὸς τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ παρατηρεῖται τῷ ὄντι κατὰ πᾶσαν τὴν συλλογὴν τόνος τις βαρυθυμίας καὶ ἀπογνώσεως χωρῶν ἐνίοτε μέχρις ἀτόπου λήθης καὶ αὐτῶν τῶν μᾶλλον παρηγόρων θεωριῶν ἃς περιέχουσιν αἱ θρησκευτικαὶ ποιήσεις. Ὁ πρὸς δυσμὰς ἤδη βαίνων τοῦ βίου του, καὶ πικρὰ φέρων πείρας ἐφόδια, ἀφ' οὗ εἶδε φρούδας τὰς ἐλπίδας, ἀκάρπους τοὺς ἀγῶνας καὶ σβεσθέντα τὰ ὀνειρά του, ἀφ' οὗ σπείρας τὸ ἀγαθὸν ἐθέρισε τὴν ἀγνωμοσύνην, καὶ εἰς πᾶσαν ἄκανθαν τοῦ σταδίου του ἀφῆκεν ἓν ῥάκος τῆς εὐτυχίας του, δύναται, ἀναμετρῶν τὴν ὁδὸν ἣν ἀκόπως διῆλθε, νὰ χύσῃ ἐπ' αὐτῆς δάκρυ μελαγχολίας, καὶ αὐτοῦ ἐπιτρέπεται πικρὰ ἔξις ἀδημονίας νὰ διαφύγῃ τὰ χείλη. Ἀλλ' ἂν, ὡς εἰκότως ὑποθέτομεν, νέος εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν λυρικῶν ἀσμάτων, τοῦ νέου ἡ ἰκμὰς εἶναι ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ δραστηριότης. Ἡ ζωὴ τῷ προσμειδᾷ, τὸ μέλλον τῷ ἀναπετεννύει εὐρεῖς τοὺς ὁρίζοντας. Λέξεις δυσπιστίας καὶ ἀπογνώσεως εἰσὶν ἀναίτιοι παρ' αὐτῷ, καὶ ἀποδεικνύουσιν ἢ κατάστασιν ἠθικῆς νοσηρὰν, ἢ κακόζηλον ἐπιτήδευσιν. Ἂν ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀγαθῆς καὶ τὰ πάντα διεπούσης προνοίας, ἂς ἴδῃ τὸ κάλλος τῆς φύσεως, ἂς σπουδάσῃ τὸν χρυσοῦν τῆς ἁρμονίας δεσμὸν, τὸν συνέχοντα τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ τὸν ἠθικὸν, καὶ τότε εἰλικρινῶς ἐρωτήσας τὴν θερμὴν καὶ παλλομένην καρδίαν του, θέλει τὴν αἰσθανθῇ πλήρη πίστεως καὶ ἐλπίδος. Τῆς ποιήσεως ἐντολὴ πρέπει νὰ εἶναι ν' ἀνανακλᾷ τῆς διανοίας τὰς ὑγιεστέρας ἐμπνεύσεις, νὰ καλλιεργῇ τὴν λατρείαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, νὰ καταρτίζῃ καὶ οὐχὶ ν' ἀνατρέπῃ, νὰ φωτίζῃ καὶ οὐχὶ νὰ πλανᾷ.

Ἀλλ' ὅ,τι κατὰ ταύτην τὴν τάσιν ἀπαντῶμεν ἐνίοτε οὐχὶ λίαν ἐπαινετὸν παρὰ τῷ ἡμετέρῳ ποιητῇ, πρέπει μᾶλλον ν' ἀποδοθῇ εἰς παρεκτροπὴν διανοίας ὀργώσης, καὶ ὑπερβαλλούσης εὐαισθησίας. Διότι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδιότητα, ὡς καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν, προέχει οὗτος τοῦ ποιητοῦ περὶ οὗ ἀνωτέρω διελάβομεν· Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐλαττοῦται πολὺ ἐκείνου κατὰ τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ διότι ὀλιγώτερον Ἑλληνίζει,—τοῦτο ἴσως μάλιστα ἐδύνατο κατά τι νὰ τῷ καταλογισθῇ καὶ εἰς προτέρημα — ἀλλὰ διοτι στερεῖται τῆς ἀκριβείας ἐκείνου, καὶ περιπίπτει εἰς γραμματικὰ ἁμαρτήματα. Τὸ ἐλάττωμα ὅμως τοῦτο, ὃ δύναται καὶ ὀφείλει νὰ διορθώσῃ δι' ἐπιμελείας, ἐξαγοράζει τὸ αἴσθημα τῆς καλλιεπείας, τὸ ἐπιφαινόμενον εἰς πάσας του τὰς συνθέσεις. Καὶ ἡ στιχουργία του δὲ εἶναι ἐν γένει καλὴ, καὶ τοι μὴ ἀπηλλαγμένη χασμῳδιῶν τινων καὶ χαλαρῶν στίχων. Ὥστε περὶ αὐτοῦ δυνάμεθα γενικὴν νὰ ἐπιφέρωμεν κρίσιν, ὅτι κέκτηται μὲν τὰς θεμελιώδεις ἀρετὰς αἵτινες καταρτίζουσι τὸν ἀληθῆ ποιητὴν, τὴν φαντασίαν, τὸ αἴσθημα καὶ τὴν φιλοκαλίαν, στερεῖται ὅμως ἔτι τῆς ἀναγκαίας μελέτης καὶ τῆς ἀσκήσεως αἵτινες τὸν ἀναδεικνύουσι.

Τὸ ἑπόμενον ποιημάτιον εἶναι μικρὸν δεῖγμα τῆς τρυφερότητος τῆς γραφίδος αὐτοῦ·

Εἴν' ἡ στολή αὐτοῦ χρυσῆ,
καὶ εἰς τὸ κάλλος του προσθέτει.
Ἀλκιβιάδη, εἶσαι σύ,
εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δόξης ἔτι.

Αὐτοῦ ἡ γόησσα φωνὴ
ἦγε καὶ ἔφερε τὰ πλήθη,
καὶ μειδιῶν νὰ τυραννῇ
τοὺς Ἀθηναίους ἐδυνήθη.

Ὁ Εὐριπίδης παρεκεῖ
τὸ νέον δρᾶμα περιμένει·
εἶναι τὸ ἦθός του γλυκύ,
καὶ νοῦν ὑπέρτερον ἐμφαίνει.

Θὰ ἴδ' ἡ δάφνη ποιητοῦ
ἄλλου τὸ μέτωπον νὰ στέφῃ,
χωρὶς τὸ μέτωπον αὐτοῦ
νὰ συσκιάσουν φθόνου νέφη.

Ὡς πρὸς τὰ ἤθη θεωρῶν
ἐπιβλαβεῖς τὰς κωμῳδίας,
κάθηται μ' ἦθος λυπηρὸν
ὁ εὐσεβὴς ἐκεῖ Νικίας ».

λλ' ὃς μὴ διακόψωμεν τὴν ἀνάγνωσιν.

« Ὁ ὄχλος, ἀνυπομονῶν,
ὅτι βραδύν' ἡ ὥρα βλέπει,
καὶ διὰ κρότων καὶ φωνῶν
τέλος ν' ἀρχίσωσι προτρέπει.

Ἀλλ' αὖφνης γίνεται σιγή,
καὶ ἡ αὐλαία πίπτει ἄμα,
Εὐδαίμων ὅστις χορηγεῖ!
Νεφέλαι λέγεται τὸ δρᾶμα.

Χαῖρε, μεγάλε ποιητά!
Εἰς τὴν σκηνὴν καθὼς ἐφάνης,
ἀπὸ τὰ στόματα πετᾷ
ὄνομα ἓν « Ἀριστοφάνης ».

Ὅλων εὐφραίνει τὴν ψυχὴν
τῆς στιχουργίας σου τὸ μέλος,
κ' εἰς πάντα στίχον σου τραχὺν
ἄσβεστος ῥήγνυται ὁ γέλως.

Πλὴν διατί τοὺς θεατάς
τόση χαρὰ καταλαμβάνει;
τί ὄνομ' ἄραγε πετᾷς
εἰς τὸν λαόν, Ἀριστοφάνη;

Ἐχθρὸς ραγδαῖος τῆς τρυφῆς,
τὰ χαλαρὰ μαστίζεις ἦθη;
ἢ τοὺς ἀσήμους συγγραφεῖς,
οἵτινες φθείρουσι τὰ πλήθη;

Τῶν ἀναιδῶν δημαγωγῶν
ἐμπαίζεις ἴσως πᾶς μυρίας,
ὅσοι τὸν φαῦλόν των ζυγὸν
καλύπτουν μ' ἄνθη κολακείας;

Ἐκεῖ τὸν Κλέωνα ἰδὲ
πῶς τρέμει ἕλος περιμένων
νέον σου βέλος, ἀοιδέ,
εἰς δηλητήριον βαμμένον.

Ἀλλ' ὄχι! Τῆς σκηνῆς αὐτῆς
ἡ μνήμη ἂς ταφῇ εἰς ζόφον!
Ὑβρίζει μέγας ποιητὴς
τὸν ἀρχηγὸν τῶν φιλοσόφων

Ὁ ὄχλος ἐπλήττε σκληρά,
καὶ ἀπητεῖτο παιδιά τις,
καὶ τῷ ἐρρίφθη ὡς βορὰ
μεγάλη δόξα, ὁ Σωκράτης. »

Καὶ τέρπονται τῷ ὄντι οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ κρυπτομένῃ ὑπὸ ἄνθη ποιήσεως.

« Τίνα τὸ δρᾶμα λοιδωρεῖ
οὐδ' ἐρωτῶσι κἂν ἐκεῖνοι.
Πέπλον καλὸν ὅταν φορῇ,
κ' ἡ ἀδικία τοὺς ἡδύνει.

Μάλιστα εἷς τῶν θεατῶν
ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ὅλους χαίρει,
προσωπικῶς ἐπικρατῶν
τὰ ἐντελῆ τοῦ ἔργου μέρη.

Πρεσβύτης οὗτος κεκυφὼς·
εἶναι βαθεῖς οἱ ὀφθαλμοί του,
καὶ ἀπὸ μύχιόν τι φῶς
λάμπουσα φαίνετ' ἡ μορφή του.

Λευκὸν ἱμάτιον φορεῖ
ἄνευ ματαίων κοσμημάτων.
Πρὸς τὴν θυμέλην θεωρεῖ,
ὅπου γαλήνιον φυλάττων.

Εἶν' ὁ Σωκράτης. Ἐβλάβεις
οἱ μαθηταὶ αὐτὸν κυκλοῦσι·
Μετὰ δικαίας συντριβῆς
τὴν ἀδικίαν θεωροῦσι. »

Καὶ μετά τινας στροφὰς κατωτέρω·

« Εἶδ' ὁ Σωκράτης τὸν λαὸν
νὰ τὸν ἴδῃ ἔτι ἐπόθει,
καὶ γαληναίως μειδιῶν
ἐπὶ τῆς ἕδρας ἀνωρθώθη.

. . . . . .

Τὸ πλῆθος ἔπαυσε γελῶν
εὐθύς, κ' εἰς σέβας ἐκινήθη.
Ὢ ποιητὰ τῶν Νεφελῶν,
ὁ ὑβριστὴς ἐξεδικήθη.

Αὐτὸν καὶ μόνον εἰρηνεῖ
ἡ πόλις ἅπασα συνάμα,
καὶ παραβλέπει, ὦ τιμή!
χάριν τοῦ ἥρωος, τὸ δρᾶμα.

Πλὴν τοῦ Σωκράτους ἀπαθὴς
ἔμεινε ἡ ὄψις ἡ γλυκεῖα.
Γνωρίζει ἐτι ἀσταθὴς
εἶναι τοῦ ὄχλου ἡ φιλία.

Ὅτι γερνᾷ εἰς τὸν λαὸν
ἡ νέα δόξα νέον φθόνον,
κ' ὑπὸ πᾶν γέλως μειδιῶν
κρύπτετ' ὀδοὺς σκληρῶς πληγώνων.

Ἥλιος τοὺς ἄλλους ἀπατῶν,
ἐπὶ τὰ γείλη τὸν ἀνέβη.
Ὑπὸ τὸν θριαμβεύων αὐτὸν
ἴσως τὸ κώνειον μαντεύει ».

Μετὰ τινα δ' ἔτη ἀπὸ τῆς παραστάσεως ταύτης, ἐν καὶ ἄλλη πάλιν τελετὴ τοὺς Ἀθηναίους συνενώνει, » ἡ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ Σωκράτους, τὸν ἀνδρὸς ἐκείνου ὅστις

« Διὰ τοῦ θείου του νοὸς
κατὰ τῆς φύσεως παλαίων,
ἀκόμη δὲν ἦτο Θεός,
ἀλλ' ἄνθρωπος δὲν ἦτο πλέον.

Ἀγνώστους ἔτ' εἰς τοὺς λαοὺς
ἀρχὰς ἐκεῖνος ἀνεγγέλλων,
Θεὸν νικῶντα τοὺς Θεούς,
ἴσως διέβλεπ' εἰς τὸ μέλλον.

Ἀπεκαλύφθη εἰς αὐτὸν
τῆς Ἰουδαίας ἡ θρησκεία,
κ' ἐμάντευ' ἴσως τὸν Χριστὸν
ἐν ᾧ ἐλάτρευε πρὸν Δία.

Ὅταν προβαίνῃ ἡ αὐγὴ,
ἐρυθριῶσα ἔτι κόρη,
πρὶν φωτισθῇ ἡ ἄλλη γῆ,
τὰ ὑψηλὰ φωτίζει ὄρη.

Ὁ κοῦφος ὄχλος μὲ χαρὰν
διὰ τὸν θάνατον ὡμίλει,
καὶ μίαν ὕβριν ἡ ἀρὰν
ἕλων ἐπρόφερον τὰ χείλη.

— Δὲν ἦτον φίλος τῶν Θεῶν.
— Διαφθορεὺς τῶν νέων ἦτον.
— Ἐβλαπτε λίαν τὸν λαὸν
ψευδῆ σοφίσματα κηρύττων.

— Αἱ ὁμιλίαι του ῥηταὶ
προκλήσεις ἦσαν τυραννίας.
— Ἐκείνου ἦσαν μαθηταὶ
ὁ Θηραμένης, ὁ Κριτίας ».

λλ' ἐν ᾧ ταῦτα ἔλεγεν ὁ κοῦφος ὄχλος, ἐπιχαίρων τῇ ἀδικίᾳ, ὁ Ἀριστοφάνης, μακρὰν τῶν ἄλλων, παραδίδεται εἰς πικρὰς τύψεις τοῦ συνειδότος. Πρασερχόμενος δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Πλάτων, τὸν προσφωνεῖ μετὰ φωνῆς γλυκείας καὶ συμπαθοῦς·

« — Ἀκάνθας φαίνεται κακὰς
μὲ ἄνθη θἀλλοντα τυλίσσεις,
κ' ἔχουσι λίαν τραγικὰς
αἱ κωμῳδίαι σοῦ τὰς λύσεις. —

Τότε ὁ Ἀριστοφάνης τὸν παρακαλεῖ νὰ τῷ εἰπῇ ἂν ἐκπνέων ὁ φιλόσοφος δὲν ἐξέπεμπε κατ' αὐτοῦ ἀγρίας ἀρᾶς, καὶ ὁ Πλάτων διηγεῖται.

— « Λόγοι γαλήνης ψυχικῆς
οἱ ἔσχατοί του ἦσαν λόγοι·
κ' εἰς φίλους κ' εἰς ἐχθροὺς γλυκύς,
ἔπεσης ἅπαντας ἠγάπησε.

Εἶχ' εἰς τὰ βάθη τοῦ νοὸς
ζωῆς μελλούσης προαισθήσεις·
ἦτον ἀνέφελος ἠὼς
ὁ θάνατός του, ὄχι δύσις.

Ἔφαινετ' ὅτι τὸν οὐδὸν
ἐπάτει ὑπήσκων ἄλλου κόσμου,
καὶ ἄσμα κύκνου μελῳδῶν
ἔκλεισε τ' ὄμμα του ἐμπρός μου.

Ἐδίδασκ' ἔτι ἀπαθὴς
ἐν ᾧ τὴν κύλικα ἐκράτει,
καὶ στυγασμὸς ἦτον βαθὺς
καὶ ἡ πνοή του ἡ ἐσχάτη.

Ἐὰν εὑρίσκεσο παρὼν,
κ' ἔβλεπες ὑπήσκοντα ἐκεῖνον,
θρῆνον θὰ ἤνους γοερὸν
μὲ τῶν ἑταίρων του τὸν θρῆνον.

Πῶς συνεχώρει ἐκ ψυχῆς
τοὺς ὑβριστάς ἂν ἠκροᾶσο,
διὰ τοὺς στίχους τοὺς τραχεῖς
αὐ σεαυτὸν θὰ κατηρᾶσο·

Διότι εἶναι ἀγαθή,
Ἀριστοφάνη, ἡ ψυχή σου,
καὶ μὲ δακρύων θὰ πλυθῇ
χοὰς ἀφθόνους ἡ κηλὶς σου.

Ἀλλά σ' ἀφήνω ἱερὸν
νὰ ἐκπληρώσω χρέος πρέπει,
ἀπὸ τὰς τύχας τῶν καιρῶν
τὰ ἀθάνατά του σώζων ἔπη.

Θὰ τὰ συλλέξω, ποιητά,
μετ' εὐλαβοῦς ἐγὼ καλάμου,
κ' εἰς τοὺς αἰῶνας θὰ πετᾷ
μὲ τ' ὄνομά του τ' ὄνομά μου.

Ὡς γλύπτης ὄνομα θνητοῦ
εἰς Θεοῦ ἄγαλμα χαράττων,
ἐπὶ τὰ θεῖα ἔργ' αὐτοῦ
τρέμων κ' ἐγὼ θὰ γράψω « Πλάτων ». —

Ὁ τοῦ Σωκράτους προσφιλὴς
ὑπὸ λυγμῶν πικρῶν ἐπνίγη,
κ' ἐκεῖ νὰ κλαύσῃ συστᾶλείς,
μετὰ τοῦ πλήθους ἀνεμίγη ».

Ἐν μιᾷ δὲ τῶν ἑπομένων νυκτῶν, ἡ σελήνη προκύπτουσα τῶν συννέφων, ἔδειξεν ἄνδρα ἀναρτῶντα στέφανον εἰς νεκρικὴν στήλην.

« Ἀριστοφάνη, εἶσαι σὺ
τὸ τοῦ Σωκράτους μνῆμα στέφων. »

Τοιοῦτο εἶναι τὸ γλαφυρὸν καὶ ὡραῖον τοῦτο ποιημάτιον, εἰς ὃ οἱ κριταὶ ἀπονέμουσιν ὁμοφώνως τὸν στέφανον.

Κ. ΑΣΩΠΙΟΣ.
Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ.
ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΙ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ.

Οἱ Αἰγύπτιοι κατὰ Πλίνιον ἐσεμνύνοντο ἐπὶ τῇ ὁμολογίᾳ, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ἀνεφάνη καὶ ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ἡ διδασκαλία τῆς γνώσεως καὶ θεραπείας τῶν διαφόρων τοῦ ἀνθρώπου ἀσθενειῶν καὶ ἀληθῶς οὐδὲν ἄλλο ἔθνος τῆς ἀρχαιότητος δύναται νὰ ἀποδείξῃ μνημεῖα γραπτὰ τῆς ἰατρικῆς κατὰ προελληνικήν τινα ἐποχήν, ἐν ᾧ κατὰ τὸν ἐκ Σεβεννύτου Μανέθωνα, ἤδη Ἀθωθις, ὁ δεύτερος τῆς Αἰγύπτου βασιλεὺς ἐκ τῆς πρώτης θινίτιδος δυναστείας, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱατρῶν προαχθεὶς, συνέγραψε βίβλους ἀνατομικάς (*).

Μόνοι οἱ Σῖναι, ἐὰν ἄλλως τε ἡ χρονολογία αὐτῶν εἶνε ἀκριβὴς, δύνανται νὰ καταχθῶσιν ὡς πρὸς τὴν πρώϊμον σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς εὐθὺς μετὰ τοὺς Αἰγυπτίους, καθότι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀνεφάνη βασιλεὺς ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱατρῶν, περὶ τὰ 2,700 πρ. Χρ., ὁ Σιγγ-Νώγγ, ὅστις συνέγραψε τὰς πρώτας ἰατρικὰς τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας βίβλους· αὐτὰ δὲ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ τῶν Ἰνδῶν ἰατρικὰ συγγράμματα μόλις ἀναβαίνουσι μέχρι τῶν πρώτων πρὸ Χριστοῦ αἰώνων.

Ἐκτὸς τοῦ Ἀθώθιος καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς δευτέρας θινίτιδος δυναστείας Ζάζατις καὶ Σεθένης ἐπροστάτευσαν τὴν ἰατρικὴν, καὶ ἡ τρίτη μεμφίτις δυναστεία ἡ ἀμέσως προηγηθεῖσα τῶν τὰς πυραμίδας κτισάντων Φαραώνων ἠρίθμει μεταξὺ τῶν βασιλέων ἕνα ἐκ τοῦ ὁμίλου τῶν ἰατρῶν, Τόσορθρον, τὸν διὰ τοῦτο ἰμχοτὲπ ἐπικληθέντα, ἤτοι Ἀσκληπιόν.

Θετικὰς πληροφορίας περὶ τῆς προόδου τῆς ἰατρικῆς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν ΙΑ'. π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα ἐπὶ τῆς ΙΘ'. Θηβαϊτιδος δυναστείας, παρέχει ἡμῖν ἐμμέσως ὁ ἐν Αἰγύπτῳ γεννηθεὶς, ἀνατραφεὶς καὶ σπουδάσας νομοθέτης τῶν Ἰσραηλιτῶν Μωϋσῆς, ἐν τῇ παντατεύχῳ. Ραμεσσῆς ὁ Β'. Μεραμοὺν ὁ Σέσωστρις, ὁ ἐπικληθεὶς μέγας ἐβασίλευε τῆς Αἰγύπτου (1407—1341 πρ. Χρ.), ὅτε ἐγεννήθη ὁ Μωϋσῆς καὶ ἔλαβε τὴν ἀνατροφήν του καὶ ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν παρὰ τῇ αὐλῇ καὶ τῷ ἱερατείῳ· ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μενεφθᾶ τοῦ Α'. (1341—1321 πρ. Χρ.), ἡ Μενόφιος κατὰ Μανέθωνα, ἔλαβε χώραν ἡ ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν. (ὅρα Πανδώρ. φυλλάδ. 279 σελ. 337—344)· ὁ Μωϋσῆς κατὰ τὸν τελευταῖον συγγραφέα ἦτο ἀποστάτης Αἰγύπτιος ἱερεὺς Ἡλιουπόλεως ὀνομαζόμενος τὸ πρὶν Ὁσαρσὶφ, καὶ γενόμενος ἀρχηγὸς 80,000 λεπρῶν καὶ ἀκαθάρτων, ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ἔρημον· ὅτι δὲ οἱ λεπροὶ καὶ ἀκάθαρτοι οὗτοι ἄνθρωποι ἦσαν οἱ Ἰσραηλῖται μαρτυρεῖ ὁ Διόδωρος (περιλειπόμενα λδ'.) Καὶ κατὰ τὸν Στράβωνα ἔτι (σελ. 760) ὁ Μωϋσῆς ἦτο αἰγύπτιος ἱερεὺς, κατὰ δὲ Αυσίμαχον (Ἰώσηπ. κατὰ Ἀπίων. I. 34.) οἱ Ἰσραηλῖται ἦσαν ὅμιλος ἀκαθάρτων καὶ λεπρῶν ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ὁ Τάκιτος (Hist. V. 2—5) ἀποκαλεῖ ῥητῶς τοὺς ἐπὶ τῶν χρόνων του Ἰσραηλίτας ἀπόγονους τῶν ποτὲ ἐξ Αἰγύπτου διωχθέντων λεπρῶν καὶ ἀκαθάρτων Αἰγυπτίων.

Πάντες οἱ Ἰσραηλῖται δὲν ἦσαν βέβαια λαὸς λεπρῶν Αἰγυπτίων, οὐδὲ πάντες οἱ λεπροὶ ἀποκλεισπικῶς Ἰσραηλῖται· μετὰ τῶν τελευταίων εἶχον ἐξέλθει τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐπίμικτος ὄχλος πολὺς Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων (Ἔξοδ. ιβ'. 38.), οἵτινες ὡς ἐκ τῆς ῥυπαρότητος αὐτῶν καὶ τῶν περιπετειῶν τῆς ἀποδημίας συνετέλεσαν ἵνα διαδοθῶσι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀποδημητῶν διάφοροι ἀσθένειαι, ἐπὶ τὸ πλεῖστον κολλητικαὶ, καὶ μάλιστα δερματικὰ καὶ ἀφροδίσια νοσήματα ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, βέβαιον εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς διασπορᾶς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ κατὰ τὴν ἔξοδον αὐτῶν, κατὰ τὴν ΙΑ'. π. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, διάφοροι ἐπιδημικαὶ καὶ κολλητικαὶ, ἐπὶ τὸ πλεῖστον δερματικαὶ ἀσθένειαι ἐπεκράτουν, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ταῖς παρακειμέναις ὁμόροις χώραις, ὁ δὲ σύγχρονος Μωϋσῆς ἐν τῷ λευϊτικῷ βιβλίῳ καὶ ἐκείνῳ τῶν ἀριθμῶν ἐφρόντισε νὰ μεταδώσῃ τοῖς ἱερεῦσι καὶ τῷ λαῷ τῶν Ἰσραηλιτῶν μέρος τῶν ἰατρικῶν του γνώσεων, καὶ νὰ θέσῃ κανόνας γενικῆς διαιτητικῆς καὶ ἀκριβοῦς διαγνωστικῆς τῶν ἀσθενειῶν τοῦ δέρματος καὶ ἐξανθημάτων. (πρβλ. λευϊτ. Κεφ. ιγ'.—ιέ. Ἀριθμ. κεφ. έ. 2—4.).

Αὐταὶ αἱ ἰατρικαὶ τοῦ Μωϋσέως γνώσεις δὲν ἦσαν εἰ μὴ ἀπόῤῥοιαι τῆς τότε ἐν Αἰγύπτῳ ἰατρικῆς σχολῆς καὶ ἐπιστήμης, ἀκμαζούσης τὰ μάλιστα ἐπὶ Ραμεσσῆ τοῦ Β'. Σεσώστριος, ὡς ἐξ ἄλλης ἀμέσου, συγχρόνου καὶ ἐγγράφου καταδείκνυται πηγῆς. Μεταξὺ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μέμφιος ἀνεκαλύφθησαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς βάθος δέκα ποδῶν ἐντὸς λικύθου δύο πάπυροι ὁμαιοχείρου ἱερατικῆς γραφῆς, οἵτινες μετέπειτα ἀπετέλεσαν μέρος τῆς συλλογῆς Πασσαλάκουα, νῦν δὲ εἶσιν ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ τοῦ Βερολίνου μουσείῳ παρακατατεθειμένοι· ἐκ τούτων ὁ μικρότερος κατὰ τὸ ἥμισυ τετριμμένος φέρει ἀντὶ ἐπιγραφῆς. « Ἐν ἔτει μέ, τὴν κδ'. τοῦ μηνὸς Φαωφὶ « τῆς βασιλείας τῆς Αὐτοῦ ἱερᾶς Μεγαλειότητος τοῦ « βασιλέως τῆς ἄνω καὶ κάτω χώρας καὶ κυρίου τῶν « δύο ἠπείρων, ΗΛΙΟΥ ΦΥΛΑΚΟΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟ« ΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΕΚΛΕΚΤΟΥ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ, τοῦ ζῶν« τος κραταιοῦ καὶ δυνατοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡλίου, καὶ κυ« ρίου τῶν δικδημάτων. » — Οἱ βασιλικοὶ οὗτοι τίτλοι εἶνε οἱ τοῦ Ραμεσσῆ Β' τοῦ μεγάλου Σεσώστριος, καὶ περὶ τούτου γίνεται ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἀναβάντος εἰς τὸν Θρόνον κατὰ τὸ 1407 πρ. Χρ., ὅθεν ἡ χρονία τοῦ ἄνω παπύρου δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ ἔτος 1363 πρ. Χρ., ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤκμαζεν ὁ Μωϋσῆς ἐν Αἰγύπτῳ· ὁ ἕτερος πάπυρος, ἐξακολούθησις ὢν τοῦ πρώτου, καὶ φέρων γραφὴν τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ὅμοιον τύπον συγίσταται ἀπὸ 23 σελίδων γεγραμμένων διὰ μέλανος, ἐκτὸς τῶν ἐπιγραφῶν τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἀριθμῶν οἵτινες εἰσὶ γεγραμμένοι διὰ κινναβάρεως· περιέχει δὲ ὁ πάπυρος οὗτος τὴν θεραπευτικὴν διαφόρων ἐπὶ τὸ πλεῖστον δερμικῶν νοσημάτων καὶ τὰς ἐπὶ τούτων ἰατρικὰς συνταγάς· ἡ ιέ'. σελὶς εἶνε ἀξία λόγου διὰ τὴν ἐν παρενθέσει περιεχομένην σημείωσιν (γραμμὴ 1-2).

« Συλλογὴ συνταγῶν κατὰ τῶν δερμικῶν νοσημά« των, οἷαι εὑρέθησαν ἐν ἀρχαίᾳ γραφῇ, ἐν παλαι« τάτῃ βίβλῳ, ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ θεοῦ Ἀνούβιος « κατὰ τὴν Σεχὲμ, ἐν ἡμέραις τῆς ἱερᾶς Μεγαλειό« τητος τοῦ βασιλέως Ζαζάτιος τοῦ μακαρίου, με« τὰ δὲ τὰ πούτου παθήματα μετηνέχθησαν ἐνώ« πιόν τῆς ἱερᾶς Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως Σεθέ« νους τοῦ δεδικαιωμένου (*).

Μετὰ ταῦτα ἀναφέρεται (γραμμὴ 3-5) ὅτι χάριν τῆς παλαιότητος ἡ βίβλος μετεκομίσθη ἀπὸ τῶν ποδῶν τοῦ θεοῦ καὶ ἐφυλάχθη παρὰ τῶν ἱερογραμματέων, καὶ ἀκολουθεῖ δέησις ἐν ὀνόματι τῆς Ἴσιδος, τοῦ Ὥρου, τοῦ Χὼνς καὶ Θὼθ τοῦ παιδίου, ἁπάντων προστατῶν τῆς ἰατρικῆς.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ἂν καὶ ὁ πάπυρος ἐγράφη ἐπὶ Ραμεσσῆ τοῦ Β' Σεσώστριος, τὰ περιεχόμενα ὅμως εἶναι ἀπάνθισμα καὶ ἐκλογαὶ ἐξ ἄλλου ἀρχαιοτέρου ἰατρικοῦ συγγράμματος ἀπὸ τῆς πρώτης δυναστείας, ἴσως αὐτοῦ τοῦ Ἀθώθιος, ἀνευρεθέντος ἐπὶ τῶν βασιλέων Ζαζάτιος καὶ Σεθένους, ἤτοι τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου Φαραὼ τῆς δευτέρας θινίτιδος δυναστείας· ὅτι ἡ πρώτη κυρία συγγραφὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀθώθιος πιθανολογεῖται καὶ ἐκ τῶν περιεχομένων εἰς τὸ τέλος τῆς ιέ' σελίδος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ιϛ', ὅπου ὑπάρχουσιν ἄξιαι λόγου σημειώσεις ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἀνατομίας, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρτηριακοῦ τῆς κεφαλῆς συστήματος πρὸ τῆς δευτέρας χρονολογουμέναι δυναστείας, ἐν ᾧ παρὰ τοῦ Μανέθωνος γνωρίζομεν, ὅτι Ἀθωθις ἐκ τῆς πρώτης δυναστείας συνέγραψε βίβλους ἀνατομικάς.

Ἐπὶ τῆς δεκάτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἡ φήμη τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἀκμαζούσης ἰατρικῆς ἐπιστήμης εἶχε φθάσει καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Εὐρώπην τε καὶ Ἀσίαν· ὁ Ὅμηρος (Ὀδυσ. Δ. 227—232) ἀναφέρει ὅτι

« Τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιόεντα
« ἐσθλὰ, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρεν Θῶνος παράκοιτις
« αἰγυπτίη· τῇ πλεῖστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα
« φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά·
« ἰητρὸς δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων
« ἀνθρώπων· ἦ γάρ παιήονός εἰσι γενέθλης.

Ἆρα κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ Αἴγυπτος ἦτο γνωστὴ διὰ τὰ ἄφθονα καὶ πολυποίκιλα φάρμακα τὰ ἐν αὐτῇ φυόμενα καὶ σκευαζόμενα, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐφαρμογὴ ἐγίνετο ἐκεῖ συνεπείᾳ φυσιολογικῶν ἐνδείξεων καὶ οὐχὶ ὡς ἄλλοθι ἐμπειρικῷ τῷ τρόπῳ· αὐτὸ θέλει ἵνα εἴπῃ ὁ ποιητὴς ἀναφέρων φάρμακα μητιόεντα, ἤτοι ὑπὸ συνέσεως εὑρεθέντα καὶ κατὰ τέχνην θεωρητικὴν ἐσκευασμένα ὡς ὀρθῶς ἐξηγοῦσιν οἱ σχολιασταί· ἐν ταὐτῷ μανθάνομεν παρὰ τοῦ ἰδίου ποιητοῦ τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ φήμην τῶν αἰγυπτίων ἰατρῶν, θεωρουμένων ὡς ἐπιστημόνων καὶ ὑπερεχόντων πάντων τῶν ἄλλων ὁμοτέχνων ἐν τῇ λοιπῇ οἰκουμένῃ.

Ἔτι καὶ ἐπὶ τῆς κϛ' σαΐτιδος δυναστείας ἐπὶ τῆς βασιλείας Νεκὼ (611—595 πρ. Χρ.) εὑρίσκομεν ἀκ-

---

(*) Τοῦ βασιλέως τούτου τὸ ὄνομα οἱ Αἰγύπτιοι θέλοντες ἵνα γράψωσιν ἴδιν ἐζωγράφουν, τοῦ θεοῦ Θὼθ τὸ σύμβολον, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ ἐν Τουρίνῳ σωζομένου ἱερατικοῦ παπύρου τῶν ἐν Αἰγύπτῳ βασιλειῶν. Θὼθ ἦτο ὡς γνωστὸν ὁ Θεὸς τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὁ λόγιος Ἑρμῆς τῶν Αἰγυπτίων, Ἀθωθις δὲ ἐξ αὐτοῦ τὴν κλῆσιν δεξάμενος, τὴν ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἐπιστημόνων καὶ λογίων προαγωγήν του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους νὰ διαιωνίσῃ ἠθέλησε.

(*) Συλλογὴ συνταγῶν κατὰ νοσημάτων τοῦ δέρματος.

Εὑρέθησαν ἐν ἀρχαίᾳ γραφῇ ἐν παλαιτάτῃ βίβλῳ ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ θεοῦ Ἀνούβιος κατὰ τὴν Ζεχὲμ ἐν ἡμέραις τῆς ἱερᾶς Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως Ζαζάτιος τοῦ μακαρίου, μετὰ δὲ τὰ τούτου παθήματα μετηνέχθησαν ἐνώπιον τῆς ἱερᾶς Μεγαλειότητος τοῦ βασιλέως Σεθένους τοῦ δεδικαιωμένου.

μάζουσαν καὶ ἀκεραίαν τὴν φήμην τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἰατρικῆς ἐπιστήμης· ὁ σύγχρονος προφήτης Ἱερεμίας ὁμιλῶν, περὶ τῆς ἐν Χαρμεὶς παρὰ τῷ ποταμῷ τῷ Εὐφράτῃ ἥττας τῶν Αἰγυπτίων (κεφ. μϛ'. 11. τοῦ ἑβρ. κειμένου· κϛ'. 11. κατὰ κοὺς Ο'.), ὑπαινίττεται τὴν χρῆσιν τῶν πολυειδῶν καὶ ποικίλων ἐν Αἰγύπτῳ φαρμάκων, καὶ λέγει· « Ἀνάβηθι Γαλαάδ καὶ λάβε ῥητίνην τῇ παρθένῳ θυγατρὶ Αἰγύπτου· εἰς τὸ κενὸν ἐπλήθυνας ἰάματά σου· ὠφέλεια οὐκ ἔστιν ἐν σοί. »

Ἐπὶ τῆς κζ' περσικῆς δυναστείας, ἐπὶ τοῦ τέλους τῆς ἕκτης καὶ διαρκούσης τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἰατρικὴ τῆς Αἰγύπτου σχολὴ διέπρεπεν ὡς ἡ πρώτη τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης. Κῦρος ὁ μέγας τῶν Περσῶν βασιλεὺς παθὼν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔπεμψε παρ' Ἄμασιν ζητῶν ἰατρὸν ὀφθαλμῶν τὸν ἄριστον ἐν Αἰγύπτῳ· ἀπέστειλε δὲ Ἄμασις αὐτῷ τοιοῦτον, ὅστις καὶ μετὰ τὸν Κύρου θάνατον διετέλει παρὰ τῷ υἱῷ αὐτοῦ Καμβύσῃ (Ἡρόδ. ΙΙΙ. 1.) Καὶ Δαρεῖος δὲ ὁ Ὑστάσπους εἶχε πάντοτε περὶ ἑαυτὸν τοὺς πρωτεύοντας τῶν αἰγυπτίων ἰατρῶν, μέχρις οὗ Δημοκήδης ὁ Κροτωνιάτης τύχης ν' ἀναδείξῃ ἐν Ἀσίᾳ τὴν τότε ἀρχίζουσαν ὑπεροχὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης (Ἡρόδ. ΙΙΙ 129. 132). — Ὑστερώτερον ἔτι ὁ ποιητὴς Εὐριπίδης ἐν τῇ κατὰ τὴν Αἴγυπτον περιοδείᾳ του μετὰ τοῦ Πλάτωνος ἀσθενήσας ποτὲ ὑπεβλήθη εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Αἰγυπτίων ἰατρῶν, καὶ ἰάθη ἐντελῶς διὰ τῆς χρήσεως τῶν θαλασσίων ὑδάτων.

Ἡ ἐν Αἰγύπτῳ ἰατρικὴ ἐπιστήμη διετηρεῖτο ἀκμαία καὶ ἐπὶ αὐτῶν τῶν Ρωμαίων. Ὁ Πλίνιος μνημονεύει τῆς ἐπὶ τῶν χρόνων του πληθύος τῶν αἰγυπτίων ἰατρῶν, οἱ δοκιμώτεροι τῶν ὁποίων μετέβαινον εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἵνα μετέλθωσιν ἐκεῖ τὸ ἐπάγγελμά των, καὶ ἀναφέρει συγχρόνως περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ πλεοναζουσῶν ποικίλων ἀσθενειῶν· ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι καὶ τὸ πάλαι ὡς σήμερον ὑπῆρχον συνηγμένα ἐν τῷ αὐτῷ πάντα τὰ διάφορα τῶν διαφόρων μερῶν τῆς οἰκουμένης νοσήματα, καὶ ἡ ἐν Αἰγύπτῳ διαμονὴ ἠδύνατο καὶ τότε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σχολεῖον διὰ τοὺς θέλοντας νὰ τελειοποιηθῶσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς, ὡς γίνεται τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Αἱ κατὰ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ῥυθμικαὶ παραλλάξεις καὶ ἀνελίξεις τῶν ἀτμοσφαιρικῶν καὶ μετεωρολογικῶν τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλίματος φαινομένων, αἱ περιοδικαὶ ἀστρονομικῶς καὶ μαθηματικῶς ἀκριβεῖς καὶ ὡρισμέναι αὐξήσεις καὶ μειώσεις τῶν ὑδάτων τοῦ Νείλου, ἀσκοῦσαι εἰκότως ἐπιῤῥοήν τινα ἐπὶ τῶν παθολογικῶν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀλλοιώσεων ἐν Αἰγύπτῳ, παρέχουσιν εἰς τὰς κατὰ καιροὺς ἐνδημίας καὶ ἐπιδημίας ὡρισμένον τινὰ ῥυθμὸν ἀνακυκλήσεως καὶ ἐπανόδου, καὶ δίδουσι τοῖς ὑρσήμασι κανονικήν τινα πορείαν καὶ σαφῆ τύπον καὶ χαρακτῆρα δυσκόλως ἀπαντώμενον ἀλλαχοῦ, ὥστε δύναται ἡ παρατήρησις καὶ μελέτη τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἀσθενειῶν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον εἰς τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀσχολουμένους νεήλυδας ἰατροὺς. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν τέταρτον ἤδη μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, κατὰ Ἀμμιανὸν Μαρκελλῖνον, ἡ μεγαλειτέρα σύστασις δι' ἰατρόν τινα ἐπὶ τῆς ἐκτεταμένης ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἦτο, ἐὰν ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ ἐτελειοποίησε τὰς σπουδάς του.

Ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη ἰατρικὴ τῆς Αἰγύπτου σχολή, ἡ ἀρχιερεῖς καὶ βασιλεῖς συναριθμοῦσα μεταξὺ τῶν κατὰ καιροὺς διαπρεψάντων μελῶν της, δὲν ἀπετέλει ἁπλῶς ὁμάδα τινὰ ἐμπειρικῶν θεραπευτῶν, ἀλλὰ γραμματικῶς κατηρτισμένων καὶ δι' ἐγκυκλίων σπουδῶν μεμορφωμένων ἐπιστημόνων σύλλογον· ἐκ τῆς ἀνωτέρας τῶν ἱερέων καὶ προφητῶν τάξεως· οἱ τοιοῦτοι ἰατροὶ ἐθεωροῦντο ὡς δημόσιοι τοῦ κράτους λειτουργοὶ μισθοδοτούμενοι τακτικῶς παρὰ τῆς πολιτείας, ἐκτὸς τῶν κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ βούλησιν παρὰ τῶν ἰδιωτῶν ἀπολαμβανομένων ἀμοιβῶν, διὰ τὴν παρεχομένην τοῖς νοσοῦσι ἐπικουρίαν καὶ θεραπείαν· μόνοι πένητες, ταξειδιῶται καὶ ἐν ὑπηρεσίᾳ στρατιωτικοὶ ἐχαίροντο τὸ δικαίωμα τῆς δωρεὰν θεραπείας ἐκ μέρους τῶν παρατυγχανόντων ἰατρῶν.

Ἀλλὰ πρὸς ἐλευθέραν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός των οἱ νέοι ἰατροὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δόσωσι δείγματα προλαβούσης προπαιδευτικῆς καὶ ἐγκυκλίου σπουδῆς ἐκτὸς τοῦ εἰδικοῦ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης κλάδου, εἰς τὸν ὁποῖον ἰδίᾳ ἕκαστος ἐδόθη καὶ ἐνησχολήθη πρὸ πάντων, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἐξάσκησιν ἐπεθύμει καὶ ἐσκόπευε νὰ μετέλθῃ. Τοιουτοτρόπως ἡ πολιτεία ἐφρόντιζεν ἵνα ὑπάρχωσι πολλοὶ ἰατροί· δι' εἰδικὰς ἕκαστος κατηρτισμένος ἀσθενείας, πρὸς πλειοτέραν ὅσον δυνατὸν προαγωγὴν ἑκάστου τῆς ἰατρικῆς κλάδου· καὶ πρὸς ἀσφαλεστέραν τῶν νοσούντων θεραπείαν, ἑκάστου ἰατροῦ ἑνὸς εἴδους νόσων τὴν θεραπείαν ἐπαγγελλομένου καὶ οὐχὶ πλειόνων· ὥστε οἱ μὲν καθίστανται ὀφθαλμιῶν ἰατροί, οἱ δὲ κεφαλικῶν ἀσθενειῶν, ἄλλοι ὀδόντων, καὶ ἄλλοι κοιλιακῶν ἢ ἀφανῶν νοσημάτων θεραπευταί (Ἡρόδ. Ι. 84).

Οἱ ἰατροὶ ὑπεχρεοῦντο παρὰ τῆς πολιτείας ἵνα ἀκολουθῶσιν ἀκριβῶς τοὺς ἰατρικοὺς τῆς ἐπικρατείας νόμους καὶ τοὺς ἀπὸ παλαιῶν καὶ δοκίμων ἰατρῶν συγγεγραμμένους τῆς ἐπιστήμης κανόνας, καὶ ἐάν ποτε ἤθελεν ἀποδειχθῇ, ὅτι ὁ ἰατρὸς δὲν ἐξεπλήρωσεν ὡς ἔδει τὰ ἰατρικά του καθήκοντα, ἢ ὅτι μετεχειρίσθη τὴν ἐπιστήμην πρὸς βλάβην μᾶλλον τῆς ὑγείας τοῦ αὐτῷ ἐμπιστευθέντος ἀσθενοῦς καὶ οὐχὶ πρὸς ἴασιν, ἠδύνατο νὰ ἐναχθῇ εἰς δίκην καὶ ὑποστῇ τὰς παρὰ τοῦ νόμου ὡρισμένας ποινάς· οὕτως, ἐὰν ἤθελεν ἀποδειχθῇ, ὅτι ἐπὶ προκειμένης τινὸς περιπτώσεως δὲν ἐφρμόσθη ἡ ἐκ πολλῶν χρόνων τετηρημένη καὶ ὑπὸ τῶν ἀρίστων καθηγητῶν συντεταγμένη θεραπεία, καὶ ὅτι ἐκ τούτου ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς ἀπεριεσκεψίας, ἀμελείας ἢ ἀμαθείας τοῦ ἰατροῦ ἔπαθεν ἢ ἀπέθανεν ὁ ἀσθενής, τότε οἱ συγγενεῖς τοῦ τελευταίου ἢ αὐτὸ τὸ δημόσιον ἠδύναντο νὰ καταδιώξωσι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος ἰατρὸν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἐπὶ φαρμακείᾳ ἢ ἀνθρωποκτονίᾳ· ἐν περιπτώσει ὅμως καθ' ἣν τὰ φάρμακα εἶχον διαταχθῇ κατὰ τοὺς ἐκ τῶν ἱερῶν βίβλων τῆς ἐπιστήμης κανόνας, ἀλλ' ἡ φύσις τῆς ἀσθενείας ἦτο τοιαύτη, ὥστε μὲ ὅλας τοῦ ἰατροῦ τὰς προσπαθείας ὁ ἀσθενὴς δὲν ἠδύνατο νὰ σωθῇ, ὁ ἰατρὸς ἐθεωρεῖτο τότε καλῶς καὶ ἀμέμπτου διαγωγῆς καὶ πάσης κατηγορίας ἀθῷος.

Ὡς βάσεις τῶν σπουδῶν τῆς ἰατρικῆς σχολῆς ἐχρησίμευον κατὰ τὴν μαρτυρίαν Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας (Στρωματεῖς. VI. δ'.) ἐκ τῶν 42 ἱερῶν τῆς αἰγυπτίου ἐγκυκλοπαιδείας βίβλων αἱ τελευταῖαι ἓξ, πραγματευόμεναι ἐν συνόλῳ ἀποκλειστικῶς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην· ἦσαν δὲ αὗται ά) περὶ τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς· β'.) περὶ νόσων· γ'.) περὶ ὀργάνων· δ'.) περὶ φαρμάκων· ε.) περὶ ὀφθαλμῶν· καὶ ϛ'.) περὶ γυναικείων· ἤτοι, ὡς ἤθελέ τις ἐκφρασθῇ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμης 1) ἀνατομία καὶ φυσιολογία· 2) εἰδικὴ παθολογία καὶ θεραπευτική· 3) χειρουργία· καὶ ἐγχειρήσεων διδασκαλία· 4) χημεία φαρμακευτική, καὶ φαρμακολογία· 5) ὀφθαλμιολογία· 6) περὶ γυναικείων νοσημάτων. Ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα βίβλος ἱερὰ σημειωτικὴ καλουμένη Ἀμβρῆς (ἤτοι scientia causalitatis); δι' ἧς ἔκρινον τὸν καταλιθέντα ἄρῤῥωστον ἂν ἦτο ζώσιμος ἢ ὄχι, ἐκ τῆς καταλίσεως σημειούμενοι, (Ὡραπόλ. ἱερογλυφ. Ι. λή.); ἐξ οὗ καὶ ἀμβρίζειν ἐλέγετο κατὰ Ἡσύχιον τὸ θεραπεύειν ἐν τοῖς ἱεροῖς.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης κλάδων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων αἰώνων μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀνατομία ἦτο πάντοτε ἡ τῶν ἄλλων προεξάρχουσα σπουδή· οὖσα ἡ πρώτη καὶ κυρία βάσις πασῶν τῶν λοιπῶν, καὶ ποιήσασα ὡς εἰκὸς τὰς μεγίστας προόδους· ἐκτὸς τῆς παρὰ τοῦ Κλήμεντος ἀναφερομένης ἱερᾶς βίβλου περὶ τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς, ὑπῆρχον καὶ αἱ τοῦ βασιλέως Ἀθώθιος ἀνατομικαὶ βίβλοι κατὰ Μανέθωνα, ὁ δὲ Γέλλιος εἰς τὰς ἀττικάς του νύκτας (Χ. 12.) ἀναφέρει χωρὶν ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν τοῦ Ἀπίωνος περὶ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις ἐν χρήσει ἀνατομῶν· ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι σώζονται ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ συλλογῇ τοῦ ἐν Βερολίνῳ μουσείου πλῆθος ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν ἀνατομικῶν ἐργαλείων ἐπιμαρτυρούντων τὴν ἀλήθειαν τῶν λεγομένων. Εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνατομίας συνέτεινε τὰ μέγιστα τὸ θρησκευτικὸν τῆς τῶν νεκρῶν ταριχεύσεως ἔθος· ἰδία τάξις ἱερέων τελειοδιδάκτων τῆς ἰατρικῆς, οἱ λεγόμενοι *παστοφόροι* ἢ *κολχύται* αἰγυπτίᾳ φωνῇ (*), προΐσταντο τῆς ταριχεύσεως τῶν νεκρῶν, τῆς ὁποίας προηγεῖτο ἡ ἀνατομὴ ἐκ μέρους τῶν προπαρασκευαστῶν, τῶν διὰ τοῦτο καλουμένων *παρασχιστῶν*· ἔπειτα ἠκολούθει ἡ λοιπὴ σκευασία παρὰ τῶν *ταριχευτῶν* καὶ *ἐνταφιαστῶν*. (**).

Οἱ κολχύται ἦσαν οὗτως οἱ κατ' ἐπάγγελμα ταριχευταὶ καὶ ἀνατόμοι οἰκοῦντες καὶ ἔχοντες τὰ ἀνατομικὰ αὐτῶν ἐργαστήρια ἔξωθεν τῶν πόλεων παρὰ τοῖς νεκροταφείοις· ἐν Θήβαις κατῴκουν εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ περὶ Θήβας νομοῦ, ἐν τοῖς Μεμνωνείοις, νοτιοδυτικῶς τῆς πόλεως (***). Μεμνωνεῖα ὠνομάζοντο ἡ ἰδιαιτέρα αὐτῶν προάστειος κώμη καὶ συνοικία ἢ ἄλλως τε καὶ Πάσημις καλουμένη (****). Καὶ εἰς τὴν Ἄβυδον ὑπῆρχον Μεμνωνεῖα, κατὰ Στράβωνα, ἤτοι λαβυρινθοειδὴ νεκροταφεῖα, ὅπου ἐθάπτοντο οἱ ἐπισημότεροι καὶ πλουσιώτεροι τῶν Αἰγυπτίων. (πρβλ. Πλουτ. 16. καὶ Ὁσερ. κ'.)· περὶ αὐτὰ εἶχον ἐγκατασταθῆ οἱ Κολχύται μετὰ τῶν ἐργαστηρίων των καὶ ἡ συνοικία των ἔφερε τὸ ὄνομα Ἄλχαι (*****).

Ἡ ταρίχευσις τῶν νεκρῶν πάντοτε ἐγίνετο προηγουμένης τῆς τοῦ πτώματος ἀνατομῆς, ἡ δὲ ἀνα-

(*) Ἤτοι νεωκόροι, ἀπὸ τὸν Κόλχ=φύλαξ καὶ χυ=οἶκος, ναός.

(**) Ὅτι δὲ οἱ ταριχευταὶ οὗτοι ἦσαν ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἰατρῶν μαρτυρεῖ καὶ αὐτὴ ἡ ἱερὰ τῶν Ἑβραίων γραφή, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Ἰακώβ· « καὶ προ» σέταξεν ὁ Ἰωσὴφ τοῖς δούλοις αὐτοῦ τοῖς ἰατροῖς » ταριχεῦσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐτάριχευσαν οἱ » ἰατροὶ τὸν Ἰσραήλ, (Γενέσ. ν'. 2. τοῦ ἑβραϊκοῦ κεί» μένου), ὅπου ἡ μετάφρασις τῶν Ο' φέρει· « καὶ προσέτα» ξεν ὁ Ἰωσὴφ τοῖς παισὶν αὐτοῦ τοῖς ἐνταφιασταῖς » ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐνεταφίασαν οἱ » ἐνταφιασταὶ τὸν Ἰσραήλ. »—

(***) » Ἐν τῇ λιβύῃ τοῦ περὶ Θήβας, ἐν τοῖς Μεμνωνείοις ».— Ἐν τῷ ἀπὸ νότου μέρει Διὸς πόλεως τῆς μεγάλης ».— Ἐκ τοῦ ἀπὸ νότου καὶ λιβὸς τῆς Διὸς πόλεως ». — (κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς παπύρους τοῦ μουσείου τοῦ Τουρίνου, ἐκδοθέντας ὑπὸ Abbé Peyron ἐν Τουρίνῳ 1826 —1827.).—

(****) « Πασημίτης » καὶ « Μεμνωνίτης » εἰσὶν ἐν τοῖς ἄνω παπύροις ταυτόσημος ἐξήγησις τοῦ δημοτικοῦ « ἐν Παα—ζαμ », τὰ νῦν Medînet—Abû ἀραβιστί.

(*****) Οὕτως ἀναφέρεται ἑλληνιστὶ εἰς τὸν γνωστικὸν πάπυρον τοῦ Μουσείου τοῦ Λουγδείνου (Leyden) « ἀριθμ. 6ῦ σελ. ἡ. γραμμὴ 25—27.—βαστάζω τὴν ταφὴν τοῦ Ὀσίρεως καὶ ὑπάγω καταστῆσαι αὐτὴν εἰς Ἄβυδον, καταστῆσαι εἰς ταφὰς καὶ καταθέσθαι εἰς Ἄλχας. » Τὸ ἐν τῷ παπύρῳ ἐλλεῖπον ἐκ τῆς τριβῆς Α. τῆς τελευταίας λέξεως [α]λχας ἀναπληροῦται ἐκ τοῦ παρακολουθοῦντος δημοτικοῦ κειμένου φέροντος « ἐντὶ χέπες ἐν Ἄλχας ».

τομὴ συνεπῆγεν ἐξ ἀνάγκης καὶ ὡς εἰκὸς τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος κατασκευῆς εἰς τὴν φυσιολογικὴν καὶ παθολογικήν του κατάστασιν· ὁ Πλίνιος μάλιστα ἀναφέρει ῥητῶς περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἐθιζομένης νεκροσκοπίας, ὅτι δηλαδὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἀνέτεμνον τὰ σώματα μετὰ θάνατον πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς φύσεως τῆς ἀσθενείας ἐν ᾗ ἀπέθανεν ὁ νοσῶν. Ἡ παθολογικὴ αὐτὴ ἀνατομία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μεγαλειτέρα ἀπόδειξις τῆς τότε προόδου τῆς ἰατρικῆς, ἀποκατασταθείσης λογίου καὶ θετικῆς ἐπιστήμης, οὐχὶ δὲ λεξιθήρου θεωρίας ἢ ἀμαθοῦς καὶ τυρλοῦ ἐμπειρισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα ἐν παρόδῳ τοῦ ἀπὸ Σεσώστριός χρονολογουμένου θεραπευτικοῦ ἰερατικοῦ παπύρου τῆς συλλογῆς Πασσαλάκουα, ὅστις ἀναφέρει καὶ περικοπὰς ἀρχαιοτέρας τοπογραφικῆς ἀνατομίας ἐκ τῶν πρώτων τῆς Αἰγύπτου δυναστειῶν· ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνατομικῆς ταύτης περικοπῆς ἀναφέρει τὰ ἑξῆς, ἅτινα παραθέτω ὡς δεῖγμα ἀνατομικῆς διδασκαλίας, οἵα ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τρίτης πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος. « Τὴν κεφαλὴν διέρχονται 32 » ἀρτηρίαι ἀντλοῦσαι τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ στήθους καὶ » μετοχετεύουσαι αὐτὸ εἰς τὰ ἄκρα ». τὸ τέλος ἔχει ὡς ἀκολούθως· « δύω ἀρτηρίαι διήκουσιν ὄπι- »σθεν τοῦ ἀριστεροῦ ὠτὸς, δι' ὧν ἀνέρχεται τὸ » πνεῦμα τῆς ζωῆς, καὶ δύω ἀρτηρίαι διήκουσιν ὄ- » πισθεν τοῦ δεξιοῦ ὠτὸς, δι' ὧν ἀνέρχεται τὸ » πνεῦμα ». (σελ. ις'. γραμμ. 2. 3.)· ἀκολουθεῖ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν ἀρτηριῶν τοῦ στήθους, τοῦ λαιμοῦ, τῶν ἄνω καὶ κάτω μελῶν, καὶ ἔπειτα σελίδες γέμουσαι συνταγῶν ἐπὶ διαφόρων τοῦ σώματος δυσκρασιῶν, ἀπόδειξις, ὅτι ἡ παθολογικὴ ἀνατομία εἶχε φέρει καὶ τότε τοὺς καρπούς της, δίδουσα ὤθησιν εἰς διάπλασιν ἀνατομικοῦ καὶ φυσιολογικοῦ οὕτως εἰπεῖν συστήματος τῆς παθολογίας.—

(*Ἕπεται Συνέχεια*). ΝΕΡΟΥΤΣΟΣ.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΤΕΘΝΕΩΤΟΣ.

—ooo—

Καλοῦμαι Δυβουά· ἂν δὲ καὶ τὸ ὄνομά μου φαίνεται κοινὸν, ὅμως διήγαγον βίον ἀρκετὰ ἔντιμον καὶ μέχρι τινὸς ἔνδοξον. Ἀπέθανον δὲ τὴν 1 Ἀπριλίου 1823. Ἐάν ποτε ὁ ἀναγνώστης μου εὑρεθῇ εἰς τὰ περίχωρα τοῦ μικροῦ χωρίου Δυβουά, ἂς προχωρήσῃ πρὸς τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ ζητήσῃ τὰ κλειδία ἀπὸ τὸν ἐκκλησιάρχην ἂς εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τῆς ἐκκλησίας· δι' ἑνὸς βλέμματος θὰ ἀνακαλύψῃ ὅλα τὰ μνημεῖα τῆς δόξης τῶν Δυβουά. Πρῶτον τὸ στασείδιον τὸ ὁποῖον κατεῖχε πάντοτε ἡ οἰκογένειά, ἔπειτα τὸν λίθον ὅστις καλύπτει τὸν τάφον πάσης τῆς οἰκογενείας μου καὶ τέλος τὴν θήκην ἥτις περιέχει τὸ λείψανόν μου. Προσκεκολλημένον εἰς τὸν τοῖχον κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἀπὸ τοῦ μέρους ἔνθα συνείθιζα νὰ ἵσταμαι, ὑπάρχει ὡραῖον μνῆμα ἐκ λευκοῦ μαρμάρου φέρον τὰ οἰκόσημά μου καὶ ἀνάγλυφον γυναικὸς μαρμαρίνης, λουούσης διὰ τῶν δακρύων της ὑδρίαν, ἐπιτηδειότατα γεγλυμμένην καὶ φέρουσαν τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν·

ΤΗΙ ΜΝΗΜΗΙ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΔΥΒΟΥΑ, ΗΠΠΟΚΟΜΟΥ
ΘΑΝΟΝΤΟΣ
ΤΗΝ 1 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1823,
ΑΓΑΘΟΥ ΥΙΟΥ, ΑΓΑΘΟΥ ΠΑΤΡΟΣ
ΚΑΙ ΑΓΑΘΟΥ ΣΥΖΥΓΟΥ.
Η ΜΕΝ ΧΡΗΣΤΟΤΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ
ΤΟ ΑΓΑΣΤΟΝ ΤΟΥ ΗΘΟΥΣ
ΚΑΤΕΣΤΗΣΑΝ ΑΥΤΟΝ ΑΓΑΠΗΤΟΝ
ΤΟΙΣ ΠΟΛΥΑΡΙΘΜΟΙΣ ΦΙΛΟΙΣ,
ΤΟ ΔΕ ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥΤΟ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΑΥΤΩ
ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΠΑΡΑΜΥΘΗΤΟΥ ΧΗΡΑΣ.

Ἂ! φίλοι μου ὅσοι ζῆτε σήμερον, μάθετε ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ σκοπὸς ὅλης μου τῆς ζωῆς καὶ ὅτι, διὰ νὰ τύχω αὐτοῦ, εἰργάσθην ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρός μου ἐργασίαν εἰς τὴν ὁποίαν σπανίως ὑποκύπτουσι καὶ οἱ μέγιστοι φιλόσοφοι. Ἐπροσπάθησα διὰ παντὸς τρόπου νὰ ἀρέσω εἰς τοὺς περὶ ἐμέ· ἤμην πλούσιος· ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κιβωτίου μου καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσοδημάτων μου ὑπερεῖχον κατὰ πολὺ, ὡς διατείνονται οἱ ἐξοχώτατοι, τῆς μετωπικῆς ἀναπτύξεως τοῦ κρανίου μου καὶ τοῦ καταλόγου τῶν πνευματικῶν μου κτήσεων. Ἀνέγνωσα ἐπὶ πάντων τῶν τάφων τὰς θωπευτικὰς ταύτας λέξεις· ἀγαθὸς πατήρ, ἀγαθὸς υἱός, ἀγαθὸς σύζυγος· καὶ ἐπεθύμησα νὰ ἴδω ποτὲ τὴν πρὸς ἐμὲ ἀγάπην εἰς μνημεῖον γεγλυμμένην ἐπὶ τοῦ μαρμάρου· ἀλλὰ τοῦτο δὲν μὲ ἤρκει, ἤθελα καὶ ζῶν νὰ εἶμαι δημοτικὸς, νὰ γίνω ἢ δημοτικὸς καὶ μετὰ θάνατον. Αἰώνιον μειδίαμα διέστελλε τὰ ἄκρα τῶν χειλέων μου καὶ κατεπράυνε τὸ τραχὺ τοῦ προσώπου μου· εἶχον γλυκύσματα δι' ὅλα τὰ παιδία, φιλοφρονήσεις δι' ὅλας τὰς γυναῖκας καὶ φιλικὰς λέξεις δι' ὅλους τοὺς ἄνδρας· ὥστε εἰς τὸν στενὸν κύκλον, τὸν ὁποῖον ὠνόμαζα ἐγὼ κόσμον, εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μου ὑφήλιον, εἰς τὴν μικράν μου σφαῖραν ἠγαπώμην ἀληθῶς. Εἰς τὰς συνελεύσεις, τῆς ἐπαρχίας, εἰς τὴν φιλόξενον τράπεζάν μου, μεταξὺ τῶν πτωχῶν τῆς ἐνορίας μου, πάντες ὁμοφώνως ὡμίλουν περὶ τοῦ καλοῦ Δυβουά, τοῦ ἀγαθωτάτου Δυβουά, τοῦ καλλίστου ἀνθρώπου τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ὅλαι αἱ ἐρωτήσεις ἦσαν εὐμενεῖς, αἱ ἀποκρίσεις εὐπροσήγοροι, τὸ βαλάντιον πάντοτε ἀνοικτὸν καὶ ἡ ὑπομονὴ παραδειγματικὴ, ὅταν φλύαφός

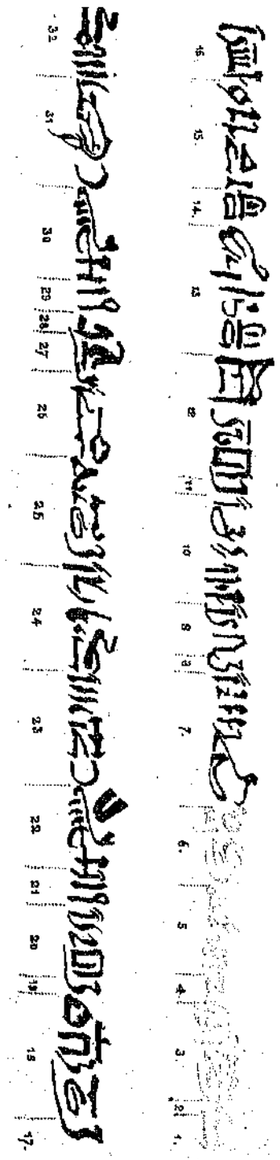

τις γείτων ἤρχετο νὰ τὸν βασανίσῃ λέγων πράγματα τὰ ὁποῖα αὐτὸς δὲν ἤθελε ν' ἀκούσῃ. Ἡ διαθήκη μου ἐγένετο κατὰ τὰς αὐτὰς βάσεις, ἐνεπνεύσθη ὑπὸ τῶν αὐτῶν διαθέσεων. Εἶχον καταστρέψει τὴν ὑγείαν μου χάριν τῆς γυναικός μου, ἥτις ἠγάπα τοὺς χορούς καὶ χάριν τῶν φίλων μου, οἱ ὁποῖοι ἠγάπων νὰ πίνωσιν· ἐσπούδαζον τὰς ὀρέξεις αὐτῶν μετὰ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας διὰ νὰ κανονίσω, κατὰ τὰς ἰδέας των, τὴν ἀξίαν τὸ ποσὸν καὶ τὸ εἶδος τῶν δώρων τὰ ὁποῖα τοῖς ἐκληροδότουν. Καὶ προέβλεπον ὅτι ὅσων τὰ ὀνόματα ἦσαν ἐγκεχαραγμένα ἐπὶ τῆς διαθήκης, αὐτοὶ ἤθελον διατηρήσει ἐρ' ὅρου ζωῆς τὴν μνήμην ἐκείνου τοῦ Δυβουὰ ὅστις δὲν τοὺς ἐλησμόνησε κατακείμενος εἰς τὴν κλίνην τοῦ θανάτου. Τοὺς ἔβλεπον σύροντας τὰ μανδύλια ὁσάκις ἐπροφέρετο τὸ ὄνομά μου καὶ ἀναφέροντας ἐμὲ εἰς τὰ τέκνα των ὡς αἰώνιον παράδειγμα γενναιότητος καὶ καλοκἀγαθίας.

Ἀλλ' ἠπατώμην καθὼς θέλετε τὸ ἴδει μετ' ὀλίγον· καὶ ἐὰν ἡ ἐπίλοιπος διήγησις φανῇ ὀλιγώτερον πιθανὴ ὅσων μέχρι τοῦδε εἶπον, ὁρκίζομαι εἰς τὴν ψυχήν μου ὅτι ἡ αὐτὴ ἀλήθεια ἐμπεριέχεται καὶ ἐκεῖ. Εἰς τί θὰ μὲ ἐχρησίμευε νὰ ἀγαπῶμαι μετὰ θάνατον καὶ ν' ἀφήσω μνήμην πλήρη μαγείας καὶ λύπης, ἐὰν δὲν ἤμην μάρτυς τῶν ἕνεκεν ἐμοῦ χυνομένων δακρύων καὶ ἐὰν, ἀφανὴς καὶ ἄγνωστος, σκιὰ μυστηριώδης καὶ κεκαλυμμένη δὲν ἠδυνάμην νὰ ἀπολαύω ἐν ταὐτῷ τοὺς εὐτυχοῦντας δι' ἐμὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν ὅτι δὲν ἤθελον λησμονηθῇ; Δὲν θέλω εἴπει εἰς τοὺς ἀναγνώστας μου ποίους παραδόξους τρόπους μετεχειρίσθην διὰ νὰ ἐκτελέσω τὸν ἀλλόκοτον σκοπόν μου· φεῦ! εὐχαριστήθην, ἠδυνήθην νὰ ἀναμιχθῶ πρὸς τὸ πλῆθος τὸ ἀκολουθοῦν τὴν κηδείαν μου· ἀλλὰ φιλανθρώπως φερόμενος, ὀφείλω νὰ κρύψω ἀπὸ τῶν ὁμοίων μου τοὺς τρόπους τοὺς ὁποίους μετεχειρίσθην ἐπιτυχῶς διὰ νὰ δοκιμάσω αὐτὸ τὸ πείραμα. Ὁ θεὸς φυλάξοι νὰ τὸ διακοινώσω ποτέ· ποτὲ δεύτερος Δυβουὰ, ἐπαιρόμενος διὰ τὴν ἀγάπην τὴν ὁποίαν ἐνέπνευσε, ποτὲ δὲν θὰ εὕρῃ εἰς αὐτὰς τὰς σελίδας τὸ ὀλέθριον μυστήριον τὸ ὁποῖον θὰ τὸν ἐνέβαλλεν εἰς τὴν βάσανον τὴν ὁποίαν ὑπέστην.

Διὰ ποίου συνδυασμοῦ, σκοτεινῶς καὶ αἰνιγματωδῶς ἐκτεθειμένου εἰς τὰ μαγικὰ βιβλία τῆς Ἑβραϊκῆς φάρας· διὰ ποίων ἐπισήμων ἐπικλήσεων· διὰ ποίων ὀλεθρίων συνθηκῶν πρὸς τὰ πνεύματα κατώρθωσα νὰ μάθω τὸ μυστικόν; δὲν τὸ λέγω· δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου μου, εἶχον αἰσθανθῇ τὴν περιφλεγῆ ἀνάγκην νὰ ἐπιζήσω εἰς τὸν ἑαυτόν μου καὶ ὀλίγας μόνον ὥρας. Πολλὰ νέα μυθιστορήματα μὲ εἶχον διδάξει ὅτι τὰ θαύματα αὐτὰ, ἀρκετὰ σπάνια, δὲν δύνανται νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν ἀπολύτων ἀναγκῶν. Ὁ Φραγκεστεΐν, καθὼς λέγει ἡ Κυρία Σχέλεϋ ἔπλασεν ἄνθρωπον ἐντὸς ἀλαμβίκου. Καὶ ὁ ἅγιος Λέων ὁ Γοδουίνειος ἀνανεάζει θαυμασίως τὴν ἀτελεύτητον νεότητά του. Ἐγὼ δὲν ὑπῆγα τόσῳ μακράν· ἤθελον μόνον νὰ ἐπιτηρήσω τὴν ἰδίαν μου κηδείαν καὶ χαιρετίσω διὰ τοῦ βλέμματος τὰς μελαίνας λοφιὰς τῶν νεκροφόρων ἵππων, νὰ θαυμάσω τὴν ἐπικήδειον πομπήν, ν' ἀπαριθμήσω τὰς πενθίμους ἁμάξας καὶ νὰ μάθω ἐκ στήθους τὴν καθεερωθησομένην εἰς τὴν μνήμην μου νεκρολογίαν ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐπαρχίας μου. Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν ἔσχον αὐτὴν τὴν εὐχαρίστησιν, ἀλλὰ μοὶ ἐσυγχωρήθη νὰ ἐπισκεφθῶ ἄγνωστος τὰ κτήματά μου, ἕνα μῆνα μετὰ τὸν θάνατόν μου καὶ δέκα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης. Αὐτὸ ἐπέτυχα καὶ δὲν συμβουλεύω εἰς τοὺς ἀγαθοὺς εὐγενεῖς τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἀγγλίας, τοὺς ὁποίους αἱ γυναῖκες των ἐλάτρευσαν ζῶντας, καὶ οἱ συμπολῖταί των ἐτίμων καὶ ἐθαύμαζον, δὲν συμβουλεύω ν' ἀκολουθήσωσι τὸ παράδειγμά μου.

Ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι ἡ πρώτη μου ἐπίσκεψις ὑπῆρξεν ἀρκετὰ εὐχάριστος καὶ ὅτι ἡ μετὰ θάνατον ἔρευνά μου ἀπέβη εἰς εὐνοϊκώτατον τῇ φιλοτιμίᾳ μου ἀποτέλεσμα. Ὅταν παρεισέδυν εἰς τὴν ἔπαυλίν μου εὗρον αὐτὴν πολὺ λυπηράν· τὰ παλαιὰ οἰκόσημα τῶν Δυβουὰ (ἀκινάκης καὶ ἐξὺς τις ὡς πάσσαλος πέλεκυς), ἦσαν ἐσκεπασμένα διὰ μαύρου ὑφάσματος, Οὔτε μουσικὴ πλέον, οὔτε συνδαιτορες, οὔτε ἑορταί. Ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ εὕρω τὴν χήραν εἰς ἁρμοδιωτάτην κατάστασιν, φοροῦσαν τὸ πένθος κατὰ τὸν τελευταῖον σύρμὸν καὶ κάλυμμα χηρείας εὐσυνειδότως ἄστημον. Ὅλοι οἱ βόστρυχοι τῆς κόμης της ἦσαν εὐσεβῶς κεκρυμμένοι ὑπὸ τὸ κάλυμμα καὶ μακραὶ πένθιμοι χειρίδες ἐκυμαίνοντο εἰς τὸν ἀέρα· ἐκράτει μανδύλιον ἐκ βαπίστης εἰς τὴν δεξιὰν καὶ φιάλιον ἁλάτων εἰς τὴν ἀριστερὰν καὶ εἶχε τοὺς ὀφθαλμοὺς πλήρεις δακρύων. Εὑρίσκετο μόνη μετά τινος κυρίου πένθος φοροῦντος, οὗ τινος ἡ ὁμιλία ἐκοίμισε μετ' ὀλίγον τὴν μετὰ θάνατον ζηλοτυπίαν μου. Ἐπρόκειτο περὶ μνημείου ἀνεγερθησομένου εἰς μνήμην μου, καὶ ὁ κύριος ἐκεῖνος ἦτο ἀρχιτέκτων· ἡ θέσις τῆς γυναικός μου ἦτο χαρίεσσα. Ἔκλαιεν ἀφθονώτατα καὶ τὰ δάκρυά της ἔρρεον εἰς τὸ φιάλιον, παριστῶν τὴν ὑδρίαν. Ἡ φωνή της ἔτρεμε καὶ τὸ ὄνομά μου διέφευγε ποῦ καί που διὰ τοῦ πικροτάτου ἀναφυλητοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἤργησε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ἑαυτὴν καὶ ῥίψασα τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ γλύπτου καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος παρετήρησεν εἰς τοῦτον ὅτι ἦτο πολὺ ἀκριβὸς, ἐξήλειψε δύο ἢ τρία κοσμήματα τοῦ μνημείου μου, ἐπαλέμησε διὰ τὴν τιμὴν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐπαιζάρευσε ἐπὶ πολὺ τὴν νεκρικὴν ὑδρίαν.

Τότε εισῆλθεν ἡ *μοδίστα* εἰς τὴν ὁποίαν ἡ σύζυγός μου παρήγγειλεν ἐπανωφόριον ἐκ μαύρου βελούδου, ἔσωθεν δὲ ἐκ λευκίτιδος μπλωτῆς. Ἀ, διενοήθην, αὐτὸ τὸ ἔξοδον εἶναι ἀρκετὰ μεγάλον, ἀλλὰ πρέπει ἡ λύπη τῆς χήρας μου νὰ ἦναι ζεστὰ ἐνδυμένη.

— Κυρία, εἶπεν, ἡ *μοδίστα*, ἐὰν θέλετε διὰ νὰ διασκεδάσετε νὰ ἰδῆτε ὀλίγον μερικὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἑτοίμασα διὰ τὸν γάμον τῆς κυρίας Ἰών.

Καὶ ἡ ἐλαφρὰ χεὶρ τῆς ἐμπόρου ἐξήπλωσεν ἐπὶ μέλανος μαρμάρου δέκα εἴξήρω πόσας *βλόντας*, πτερά, μεταξωτὰ κοσμήματα, τὰ ὁποῖα ἡ σύζυγός μου εἶδε χωρὶς νὰ προσέχῃ καὶ μόνον διὰ νὰ ἴδῃ. Ἀνεστέναζεν ἐνίοτε ὡς ἂν ἡ λύπη μόνη τὴν κατεῖχε.

— Ἆχ! ἀνέκραξε τέλος, εἰξεύρεις ὅτι δὲν εἰμπορῶ νὰ φορέσω τίποτε ἀπὸ αὐτά.

Καὶ ἐξαρράγη ἐκ νέου εἰς οἰμωγὰς καλύψασα τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ μανδυλίου. Ὦ! εὐτυχέστατε πάντων τῶν ἀποθανόντων συζύγων! εἰς ἐμὲ, εἰς ἐμὲ μόνον ἀπετείνετο ἡ τρυφερὰ καὶ σπαραξικάρδιος ἐνθύμησις. Καταλείπων λοιπὸν τὴν ἔπαυλιν εὐχαριστημένος διὰ τὴν ἔρευναν, ἀπήντησα εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν ὑπηρέτριαν καὶ γέροντα ὑπηρέτην τοὺς ὁποίους πάντοτε ἐπροστάτευσα, ὁμιλοῦντας περὶ ἐμοῦ μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ κλαίοντας πικρῶς. Ἔτεινα τὸ οὖς μου διὰ ν' ἀκούσω τί ἔλεγον· ἡ κυρία των τοὺς ἀπέλυε. Βέβαια, εἶπον κατ' ἐμαυτὸν, ἀνοίγονται αἱ πληγαὶ τὰς ὁποίας ἐπροξένησεν ὁ θάνατός μου εἰς τὴν ταλαίπωρον γυναῖκά μου ὅταν βλέπῃ τοὺς δύο αὐτοὺς ἀνθρώπους. Ἐν τούτοις διῆλθον ἀφανὴς παρὰ τὸν οἰκίσκον τοῦ σκύλου μου καὶ αὐτὸς ὑλάκτησε κλαυθμηρῶς. Ὁ ἵππος μου, δεδεμένος ἐν τῷ σταύλῳ, ἔθραυσε τὸν ῥυτῆρά του καὶ ἐξῆλθε χρεμετίζων. Πάντα εἶχον παράδοξον φυσιογνωμίαν. Ἔβλεπες φανερὰ ὅτι ὁ κύριος ἔλλειπε. Τὸ ὡρολόγιον τοῦ γραφείου μου δὲν εἶχε χορδισθῆ· εἶχον ἀναστρέψει τὴν εἰκόνα μου, ἥτις τώρα ἔβλεπε τὸν τοῖχον. Συνεκινήθην λοιπὸν ὑπὸ τῆς εὐαισθησίας τῆς χήρας μου, μὴ δυναμένης πλέον νὰ ἴδῃ ὅ,τι μὲ ἐνθύμιζεν εἰς αὐτὴν· καὶ ἡ τελλιμμένη μου σκιὰ ἐπαρηγορεῖτο. Ἆχ! ἀνέκραξα, Ἀντώνιε Δυβουά, ἀγαπᾶσαι ἀκόμη!

Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ κήπου τὰ παιδία τοῦ χωρίου ἔπαιζον βώλους. Δὲν ἠπόρησα δὲ διότι τὰ παιδία πρέπει νὰ παίζουν. Λυτὰ εἶναι ἄξια νὰ χοροπηδοῦν ἀνηλεῶς καὶ ἄνευ τύψεως συνειδήσεως ἐν ᾧ ἀκολουθοῦν τὸ λειψανον τῆς μάμμης των. Ἔπειτα εἶναι ἀνάγκη φιλοσοφίας καὶ ὁ κόσμος θὰ διετηρεῖτο τάχα ἐὰν ἡ παιδικὴ ἡλικία ἠσθάνετο τόσον ὥστε νὰ συμμετέχῃ πάσης λύπης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου; ὁ κρεοπώλης ἵστατο μ' ἐσταυρωμένας χεῖρας εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας του· διῆλθε δὲ παρ' αὐτὸν ὁ ἀρτοποιός.

— Καλ' ἡμέρα Ἀλὺν, εἶπεν ὁ κρεοπώλης εἰς τὸν ἀρτοποιὸν, δὲν ἔχομεν πολλὴν ἐργασίαν, τί λέγεις;

Ὦ! διόλου, ἀπεκρίθη ὁ ἀρτοποιὸς, ἀφ' ὅτου ἀπέθανεν ὁ καλὸς Κ. Δυβουὰ, δὲν ἔχομεν ἐορτὰς εἰς τὴν ἔπαυλιν καὶ τὸ ἐμπόριον δὲν προχωρεῖ.

Ὅλα αὐτὰ καλὰ καὶ ἅγια, εἶπα κατ' ἐμαυτὸν, ἀλλὰ τί εἶναι γραμμένον εἰς ἐκεῖνον τὸν τοῖχον διὰ κιμωλίας; « Ζήτω ὁ Δυβουά ». Ἐνθυμοῦμαι, ὅτε ἐξελέχθην βουλευτὴς ὅλοι οἱ τοῖχοι τοῦ χωρίου ἦσαν κεκαλυμμένοι ὑπὸ τῆς δημοτικῆς αὐτῆς κραυγῆς. Αἴ, ταλαίπωρά μου τέκνα, ἡ ἀγάπησις δὲν μὲ ἔκαμε νὰ ζήσω. Ἀλλ' ἰδοὺ ἄλλα γράμματα νεώτερα, « Ζήτω ὁ Κλούης! » Αὐτὸς ὁ Κ. Κλούης, ὁ ἅρπαξ τῆς δημοτικότητός μου, πρέπει νὰ ἦναι ὁ πολιτικός μου διάδοχος. Βεβαίως καθὼς ἐγὼ θὰ ἐξεπάτωσε μερικοὺς πίθους ζύθου διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν τόσῳ ποθητὴν δημοτικότητα καὶ νὰ ἔλθῃ νὰ χασμᾶται ἐν Οὐεστμινστέρῃ. Μοὶ ἐπῆλθον δύο τρεῖς σκέψεις μᾶλλον φιλοσοφικαὶ ἢ διασκεδαστικαὶ, περὶ τοῦ αἰωνίου τροχοῦ ὅστις παρασύρει καὶ κατασυντρίβει ἡμᾶς. Ἔπειτα ὑπῆγα νὰ κοιμηθῶ ἡσυχος δέκα ἔτη ὑπὸ τὰς μεγάλας πλάκας τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας πλησιέστατα εἰς τὸν τόπον ὅπου ἔμελλε νὰ ἐγερθῇ τὸ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μνῆμά μου.

Δέκα ἔτη! τί ὀλίγον δι' ἐκεῖνον ὅστις βλέπει ὄπισθέν του. Ὁποῖος αἰὼν διὰ τὸν ῥίπτοντα τὸ βλέμμα εἰς τὸ μέλλον! Δὲν φαίνεται ὅτι κίνδυνός τις ὅστις μόνον μετὰ δέκα ἔτη ἀπειλεῖ ἡμᾶς δὲν θέλει ποτὲ ἐμπέσει καθ' ἡμῶν! πόσον ταχέως ὅμως φεύγουσι τὰ δέκα ταῦτα ἔτη. Ὁ δεκαετὴς μαθητὴς ὁ παίζων μὲ μάστιγα καὶ σβῦρον, εἰκοσαετὴς εἶναι ἐραστὴς γυναικός· τοῦ ἀνδρὸς λευκαίνεται ἐντὸς δέκα ἐτῶν τὸ φαλακρὸν μέτωπον, καὶ οἱ γέροντες, καὶ ὅσοι ἐξ αὐτῶν διατηροῦν τὴν εὐθυμίαν καὶ τὴν χαρὰν τῆς νεότητος, ποῦ θὰ ἦναι μετὰ δέκα ἔτη;

Ἀλλ' ἐν τούτοις ἑτοιμάζομαι πάλιν νὰ ἐξέλθω τοῦ πενθίμου ἀναχωρητηρίου μου· εἶναι ἡ δευτέρα καὶ τελευταία ἐκδρομὴ ἥτις μοὶ συγχωρεῖται. Πάντοτε ἀφανὴς, προβαίνω καὶ φθάνω μετ' ὀλίγον εἰς τὰς πύλας τοῦ ἀρχαίου μου κτήματος. Ποῦ εἶναι ὁ δωρικὸς οἰκίσκος, ὁ ὑπὸ τοῦ πατρός μου κτισθεὶς καὶ τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ὡς θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς; ἀντ' αὐτοῦ εἶδον εἶδος καλύβης ἡμιγοτθικῆς ἐκτισμένης διὰ ξύλων στραβῶν φερόντων τὸν φλοιὸν αὐτῶν, ἐχούσης ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀϊλίας ἐπάλξεις ἐκ ξύλου καὶ φωτιζομένης δι' ὑαλίων διαφόρων χρωμάτων. Καλύβη εἶναι ἡ ἐκκλησίδιον; ἀγνοῶ. Μόλις τὸ κτίριον ἔχει ὀρθὰς γωνίας καὶ, ἂς τὸ εἴπω ἐν παρόδῳ, ἐὰν οἱ ζῶντες κτίζουσι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν τοὺς συγχαίρω διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικήν των αἴσθησιν. Ἄλλως ὅλα ἦσαν μετηλλαγμένα· οὐδὲν ἐγνώριζα ἐκ τῶν περὶ ἐμέ. Ὁ εἰς τὴν οἰκίαν μου ἄγων δρομίσκος μετεβλήθη εἰς ὑπόγειόν τινα καὶ σκολιὰν ὁδόν. Τὰ ἀρχαῖα

δένδρα κατερρίφθησαν καὶ νέα ἐφυτεύθησαν. Οἱ λίμναι ἐχώσθησαν, οἱ τεχνητοὶ χείμαρροι ἤφριζον εἰς τὸ σκότος. Ὁ ναΐσκος τὸν ὁποῖον εἶχον ἀφιερωμένον εἰς τὴν φιλίαν καὶ περὶ οὗ μὲ σενέχαιρον ὅλοι οἱ φίλοι μου κατεστράφη ἐκ θεμελίων, καὶ ἄλλο ἱερὸν ἐστολισμένον δι' ἀραβικῶν κοσμημάτων μεμιγμένων πρὸς κινεζικὰ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ θόλου ἀγαλμάτιον τοῦ Ἔρωτος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου.

« Πάλιν περὶ ἐμοῦ ἐσκέφθη, ἀνέκραξα· οἱ ἔρωτες ἡμῶν ἀφῆκαν τόσῳ βαθὺ ἴχνος, ὥστε δὲν δύνανται νὰ λησμονηθῶσι· ἀλλ' ἂς προχωρήσωμεν. Ὁ κῆπος εἶναι ἄνω κάτω καὶ μόλις μετὰ κόπου δὲν χάνομαι. Ἀ! πόσος θόρυβος εἰς τὴν θύραν, πόσοι ὑπηρέται μὲ στολὴν, πόσαι ἅμαξαι εἰς τὴν μεγάλην αὐλὴν καὶ φῶτα ἐκχυνόμενα ἀπὸ τῆς ἀντικαμάρας ἐπὶ τῶν δένδρων τοῦ κήπου. Εἶναι βεβαίως μέγα γεῦμα· τόσῳ καλλίτερα· ἡ χήρα μου ἔχει δίκαιαν νὰ συναθροίζῃ ἐδῶ τοὺς παλαιούς μου φίλους καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ ὄνομά μου θὰ προφέρεται συχνὰ εἰς τὴν συνάθροισιν ταύτην. »

Ταῦτα εἰπὼν, εἰσῆλθα εἰς τὰ δωμάτια. Ὁποία πολυτέλεια! ὅλα τὰ ἔπιπλα τοῦ παλαιοῦ καιροῦ ἐγένοντο ἄφαντα· τὰ πολυτιμότερα ξύλα καὶ ἡ πλουσιωτέρα ψηφοθετικὴ ξυλουργία ἀντεκατέστησαν τὴν δρῦν καὶ τὸ μαώνιον. Ἡ αἴθουσα τοῦ γεύματος ἔδειξεν εἰς τὰ ὄμματά μου λαμπρὰν θέαν· μεταξὺ τῶν συνδαιτυμόνων παρετήρησα τὴν χήραν μου μειδιῶσαν, χαρίεσσαν, φιλόφρονα, ἐστολισμένην μὲ βάσος κυμαινόμενον κορδυλῶν χρώματος ἀμαράντου· αἱ δποῖαι τῇ ἅρμοζον πολύ. Ἐγήρασε μὲν ὀλίγον ἀλλὰ διατηρεῖται ἀκόμη πολὺ καλὰ καὶ φέρει μεγαλοπρεπῆ εὐσαρκίαν. Ἀντικρὺ αὐτῆς, ὁ Κ. Ῥόπερ, ὁ γείτων μου προέδρευε τῆς τραπέζης· ὁ πατήρ του Οὐίλλιαμ Ῥόπερ καὶ ἡ μήτηρ του οἱ ὁποῖοι ἐφύλαττον ἀκόμη τοὺς συρμοὺς τοῦ 1789, ἦσαν μεταξὺ τῶν συνδαιτόρων· δὲν ἔβλεπα παρ' ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους ἠγάπησα καὶ οἱ ὁποῖοι μὲ ἠγάπησαν καὶ ἐπεδοκίμαζον τὴν ἐκλογὴν τῆς συντρόφου μου. Μ' ἐφάνη μόνον ὅτι ὁ ἀρχαῖός μου φίλος Ῥόπερ ἔπρεπε νὰ πίῃ εἰς τὴν μνήμην μου. Ἀλλ' εἰς τὸ ὀπωρικὸν ἐξέστην μάλιστα ἀκούων τὸν Κ. Ῥόπερ μεταχειριζόμενον τὴν Κ. Δυβουὰ μετὰ οἰκειότητος σχεδὸν ἐντελοῦς· ἐσκεπτόμην δ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὅτε ἡ χήρα μου ὑψώσασα τὴν φωνήν·

— Ἰωάννη, εἶπε, φέρε τὰ παιδία.

Ποῖα παιδία; ἀφοῦ ποτὲ δὲν εἶχα. Πρὶν δ' ἡ παρέλθωσι δύο λεπτὰ ἠκούσθησαν τρέχοντα εἰς τὴν εἴσοδον καὶ εἰσέβαλον εἰς τὴν αἴθουσαν τέσσαρα ἢ πέντε παιδία πλέον γελαστὰ, δροσερώτερα, λαμπρότερα καὶ εὐθυμότερα ἀλλήλων καὶ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρωτοτόκα ἐκάθησαν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ Κ. Ῥόπερ. Ὦ! ἔκτοτε εὔκολον ἦτο νὰ ἐννοήσω. Ὁ πάππος Κ. Οὐίλλιαμ Ῥόπερ ὡς ἂν ἤθελε νὰ μὲ καταπείσῃ ἔπιεν εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ Κ. καὶ τῆς Κ. Ῥόπερ καὶ ἔμαθον ὅτι ἡ πένθιμός μου Ὀδύσσεια κατήντησε νὰ μὲ καταστήσῃ μάρτυρα τῶν συζυγικῶν ἀγαλλιάσεων τῆς χήρας καὶ τοῦ διαδόχου μου.

— Ποίαν ἡμέραν ἐγεννήθης, ἠρώτησεν ὁ πενθερός τὴν Κ. Ῥόπερ;

— Τὴν 16 Ἰουνίου ἀπεκρίθη. Ὁ πρῶτός μου σύζυγος ποτὲ δὲν ἑώρταζε τὰ γενέθλιά μου καὶ ἐνόσῳ ἔζη τὸ ἐξεσυνείθισα.

— Ὁμολογητέον, ἐπανέλαβεν ὁ νέος ἰδιοκτήτης, τῆς οἰκίας, τῆς γυναικός, τοῦ κτήματός μου καὶ ὅλων τῶν παραρτημάτων καὶ παρακολουθημάτων, ὅτι ὁ ταλαίπωρος Δυβουὰ εἶχε παραδόξους ῥανίας.

— Ἀ! ἀνέκραξεν ἡ γυνή μου. δὲν εἶμαι τέλειοι καὶ δὲν εὑρίσκει τις καθ' ἡμέραν τὸν ὅμοιόν σου Κύριε Ῥόπερ.

Μετὰ τὴν φιλοφροσύνην ταύτην καὶ λαβοῦσα εἰς ἀντάμοιβὴν τοῦ ὡραίου λόγου χαρίεν μειδίαμα τοῦ νέου ἀνδρός της ἐξῆλθε τοῦ ἐστιατορίου.

— Ἐπειδὴ ὁμιλοῦμεν περὶ Δυβουὰ, εἶπεν ὁ γέρων Ῥόπερ, πόσον παραδόξους ἰδέας εἶχεν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος! Ἡ ἔπαυλις καὶ τὰ κτήματά του ἔχαναν εἰς τὰς χεῖράς του ὅλην των τὴν ἀξίαν.

— Τῷ ὄντι, εἶπε φίλος τις τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον κληροδοτήσει ὡραιοτάτους ἰταλικοὺς πίνακας· ἂν καὶ εἶχεν ἀρίστας διαθέσεις ὁ Δυβουὰ δὲν εἶχε πάντοτε τὸν κοινὸν νοῦν.

— Ὁ δυστυχὴς ἐξηκολούθησε τρίτος, ἦτο ἀγαθώτατος ἄνθρωπος καὶ ἐπεθύμει πολὺ νὰ ἀρέσῃ εἰς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ἠξεύρω διὰ τί ἐστενοχωρεῖτό τις εἰς αὐτοῦ.

Λυτὸς ἐγευμάτιζεν εἰς τὴν τραπέζάν μου τρὶς τῆς ἑβδομάδος.

— Καλλίστη καρδία, καλὴ διάθεσις, καθὼς λέγετε, ἀνέκραξέ τις παλαιός μου συμμαθητὴς λαμβάνων ταμβάκον ἐκ χρυσῆς ταμβακοθήκης τὴν ὁποίαν τῷ ἐχάρισα διὰ τῆς διαθήκης μου· ἀλλὰ κρίμα, διότι, καὶ σᾶς παρακαλῶ μὴ τὸ διακοινώσετε, ἦτο πολὺ ὀχληρός.

Ὦ! μετὰ θάνατον περιέργεια, ποῦ μὲ ἔφερες! μετὰ δέκα ἐτῶν ληθαργικὸν ὕπνον, ἤλπιζα, ὁ ἀνόητος, νὰ εὕρω τὴν θέσιν μου κενὴν ἀκόμη καὶ πάσας τὰς καρδίας πλήρεις τῆς μνήμης μου! Μὲ ἦλθεν ὄρεξις καρδίας πλήρεις τῆς μνήμης μου! Μὲ ἦλθεν ὄρεξις νὰ ἐπισκεφθῶ καὶ τὸ ἐπάνω πάτωμα καὶ εὗρον ὡραῖα περιβεβλημένην μετὰ χρυσῶν κοσμημάτων τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰωάννου Ῥόπερ· ἡ δ' ἐδική μου ἀνεπαύετο μελαγχολικῶς εἰς τὴν σοφίταν ὅπου τὰ παιδία, πρὸ ὀλίγου ἀνακαλύψαντα αὐτὴν, κατετρύπων διὰ τῶν σπαθίων των ἀμφοτέρους τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐπικαλουμένου κακοῦ ἀνθρώπου· καλοί μου φίλοι μὴ σᾶς κατέβῃ ποτὲ νὰ ἐπανέλθητε εἰς τὸν κό-

σμον ὅταν ἀποθάνετε. Συγχωρήσατέ με νὰ σᾶς κληροδοτήσω τὴν γνώμην ταύτην τὸ μόνον πολύτιμον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἰμπορῶ νὰ σᾶς ἀφήσω.

(New Monthly Magazine).

Σ.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ.

—ooo—

Πρὸς τὸν Κύριον Ἐκδότην τῆς Πανδώρας.

Ἐν τινι τῶν τελευταίων φύλλων τῆς Αὐγῆς ἀνέγνων πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Διονυσιακοῦ Θεάτρου, ἃς ὁ ἀρθρογράφος λέγει ὅτι ἔλαβε παρ' ἐμοῦ, λησμονήσας ὅτι ἀντέγραψεν αὐτὰς *αὐτολεξεὶ* ἐκ τοῦ 292 φυλλαδίου τῆς *Πανδώρας*. Καὶ οὐ μόνον δὲν τῷ ἔδωκα ἐγὼ τὰς πληροφορίας ταύτας, ἀλλ' ἐν αὐταῖς εὑρίσκω καὶ τι τὸ μὴ ὀρθῶς ἔχον, περὶ οὗ φρονῶ δίκαιον νὰ εἰπῶ τινας λέξεις. Ἐν τῷ ἀρθριδίῳ ἐκείνῳ ἐκφράζεται ἡ ὑπόνοια ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Θεάτρου ἀνεβλήθη μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κ. Στρὰκ δι' *ἀσύγγνωστον ἀλιγωρίαν* τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας. Ἡ ὑπόνοια αὕτη εἶναι ἐντελῶς ἄδικος(*).

Κατὰ τὸ 1838 ἔτος, ἡ πρὸ ἑνὸς ἔτους συστᾶσα ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία ἀπεφάσισε ν' ἀνασκάψῃ τὸ Θέατρον, καὶ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀνέθηκεν εἰς τὸν Γεν. ἔφορον τῶν ἀρχαιοτήτων Κ. Πιττάκιν. Ἀλλ' ἕνεκα ἀχρηματίας ἠναγκάσθη ν' ἀναστείλῃ ἐπί τινα καιρὸν τὰς ἐργασίας, αἵτινες ἤρξαντο μόνον κατὰ τὸ ἔτος 1840· ἀλλ' ἀμέσως πάλιν διεκόπησαν, διότι πολίτης τις ἤγειρεν ἀξιώσεις ἰδιοκτησίας ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ ὃν ἀπετέλεσαν τὰ ἐπὶ τοῦ Θεάτρου σωρευθέντα χώματα. Ἡ Ἑταιρία ἀπεφάσισε τότε τὴν ἀγορὰν τοῦ γηπέδου, καὶ ὁ Κ. ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων τῇ ἐγνωστοποίησεν ὅτι ἡ ἀγορὰ αὕτη ἐξετελέσθη. Τότε ὁ Κ. ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων ἤρχισε τὴν ἀνασκαφὴν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, ἀλλὰ, κατὰ σύμπτωσιν εἰς μέρη καθ' ἃ τὰ ἐδώλια εὑρέθησαν παντελῶς κατεστραμμένα· ὥστε περιῆλθεν εἰς τὴν λυπηρὰν βεβαιότητα ὅτι τὸ ἔδαφος τοῦ ἀρχαίου Θεάτρου δὲν ὑπῆρχε πλέον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ἐγκατέλιπε τὰς περαιτέρω ἐργασίας, καθ' ὅσον αὗται, τοὐλάχιστον ἀμφιβόλου οὔσαι ἀποτελέσματος, ὡς ἐκ τῶν προηγουμένων, θ' ἀπήτουν καὶ δαπάνας ἀνωτέρας τῶν τότε δυνάμεων τῆς ἑταιρίας, ἂν ἐγίνοντο εἰς μεῖζον βάθος. Πρὸ δύω ἐτῶν ὅμως αὖθις ἡ ἑταιρία ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸ Θέατρον, καὶ ἀνέσκαψε καὶ ἐκάθηρε τὰ ἀνώτατα αὐτοῦ ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένα ἐδώλια. Πρὸς κύρωσιν τούτων, ἀντιγράφω ἐνταῦθα ἀποσπάσματα τῶν πρακτικῶν τῶν ἐτῶν 1838, 1840 καὶ 1841.

α) « Κάτω τῆς Ἀκροπόλεως, πρὸς τὸ *μεσημβρινὸν* αὐτῆς μέρος, κεῖται τοῦ Βάκχου τὸ Θέατρον. Ἐκεῖθεν ἀνέβρυέ ποτε ἐναρμόνιον ποιήσεως νᾶμα, γοητεῦον μὲν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην, ἐμπνεῦσαν δὲ δ' ὅλων τῶν αἰώνων, καὶ ἐμπνέον μέχρι τῆς σήμερον πᾶσαν ψυχὴν ἀξίαν νὰ ἐμπνευσθῇ. Ἐκεῖ ἐνηγάλλετο ἡ Μοῦσα τοῦ *Αἰσχύλου*, τοῦ *Σοφοκλέους*, καὶ τοῦ περιπαθοῦς *Εὐριπίδου*, καὶ ἐκεῖθεν ὁ δριμὺς *Ἀριστοφάνης* ἐβάμβαζε καὶ ἐχαλιναγώγει τὸν ἀκάθεκτον δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ὡς θαρραλέος ἱππεὺς ἵππον ἄγριον. Τὸ θέατρον τοῦτο, τὸν κλασικὸν τοῦτον τῆς μεγαλοφυΐας ναόν, ἐφ' οὗ σήμερον ὁ ἀγροτικὸς βοῦς σύρει ἀκαταζητήτως τὸ ἄροτρον, ἀπεφάσισεν ἡ Ἐφορεία ν' ἀνασκάψῃ καὶ ν' ἀποδώσῃ ἐν ὀνόματι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν γενεῶν, καὶ εἰς τοῦ κόσμου τὸν σεβασμόν. Αἱ ἐργασίαι ἀναβληθεῖσαι ἐπί τι δι' ἔλλειψιν χρηματικῶν μέσων, ἀνετέθησαν εἰς τὸν Κύριον ἔφορον τοῦ κεντρικοῦ Μουσείου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸν περὶ τὰ καλὰ φιλόπατριν ζῆλον ἀπεκδέχεται ἡ Ἑταιρία τὴν ταχεῖαν αὐτῶν ἐκπεραίωσιν. » (Ἔτος 1838, σελ. 34.)

β) « Ἡ Ἐφορεία, ὡς ἀνηγγέλθη εἰς τὴν προπαρελθοῦσαν συνεδρίασιν, ἐπεχειρίσθη τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ περιδόξου ναοῦ τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας, τοῦ Θεάτρου τοῦ Βάκχου. Ἀλλὰ μετὰ μικρὰν πρόοδον εἰς τὰς ἐργασίας της ἠναγκάσθη ἐξ αἰτίας ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, καὶ τινων ἄλλων δυσκολιῶν ἀνεξαρτήτων ἀπὸ τὴν θέλησίν της, νὰ τὰς ἀναβάλῃ εἰς ἀόριστον μέλλον. Ἀλλὰ τὸ ἔδαφος τοῦτο, τὸ εἰς τὴν ἱστορίαν μόνον ἀνῆκον, ὅπου ἐπὶ αἰῶνας ἐκαλλιεργήθησαν οἱ γλυκύτεροι καρποὶ τῶν Μουσῶν, ἠγοράσθη ἤδη ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτην, ὅστις ἐκαλλιέργα ἐπ' αὐτοῦ τὸν ῥωπικὸν σπόρον τῆς Δήμητρος, καὶ εἰς τὴν ἀνασκαφήν του δὲν ἀντίκειται οὐδὲν ἐμπόδιον πλέον. » (Ἔτος 1840, σελ. 88.)

γ) « Καὶ εἰς προηγουμένας συνεδριάσεις ἐγένετο ἤδη λόγος περὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς Ἑταιρίας ἵνα ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου τοῦ Βάκχου, ὡς καὶ τῶν προσκομμάτων εἰς ὅσα εἶχε προσκρούσει. Ὑπὸ τὴν τυραννίαν ἤτις τὰ πάντα ταπεινοῖ καὶ σμικρύνει, τὸ στάδιον ἐν ᾧ ἐδολιχοδρόμουν αἱ Μοῦσαι ἐπωλήθη ὡς ἀγρὸς σιτοφόρος, καὶ ἀπῃτεῖτο νὰ ἐξαγορασθῇ δι' ἀργυρίου τὸ ἀνεκτίμητον τοῦτο ἔδαφος τῆς αἰωνιότητος. Τοῦτο ἔγινεν. Ὁ ἀγρὸς, ὡς καὶ πέρυσιν εἶχον ἀγγείλει, ἐξηγοράσθη, καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἤρχισε κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος δαπάνῃ τῆς Ἑταιρίας. Ἀλλὰ μετὰ διαφόρους ἀποπείρας, λυπηρὰ βεβαιότης διεδέχθη τὰς παλαιὰς προσδοκίας μας. Ἂς ἐλπίσωμεν ὅτι οἱ δουλικοὶ χρόνοι δὲν κατίσχυσαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς εὐφυΐας, καὶ ὅτι νέοι πρυτάνεις ποιήσεως θέλουσιν ἀνεγείρει νέους τῆς δραματικῆς θρόνους εἰς τὴν Ἑλλάδα· ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον θέατρον δὲν ὑπάρχει πλέον! Τάφροι βαθέως ἀνορυχθεῖσαι πρὸς πολλὰς διευθύνσεις, ἀνεκάλυψαν παντοχοῦ καταστροφὴν, παντοχοῦ τὸν γυμνὸν βράχον μαρτυροῦντα ὅτι ἐξέλιπε μέχρις ἴχνους τὸ μέγα σχολεῖον ἐν ᾧ ἐξηυγενίζετο ὁ λαὸς ὁ ἐξευγενίσας τὴν οἰκουμένην. Οἱ σατράπαι κατέστρεψαν τὰ μνημεῖά μας διὰ νὰ οἰκοδομήσωσι φρούρια καὶ ἀνάκτορα· ἔπρεπε νὰ καταστρέψωσι καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, καὶ αἱ οἰκοδομαί των ἤθελον εἶσθαι πάγκαι. « (Ἔτ. 1841, σελ. 120) ».

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 Μαΐου 1862.

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

(*) Πάντες γινώσκουσιν ὅτι αἱ δύο ἐκ τῶν κυριωτέρων συντακτῶν τῆς Πανδώρας διεκήρυξαν ὅτι παντὸς ἄρθρου μὴ φέροντος τὸ ὄνομα αὐτῶν ὑπογεγραμμένον ἢ τοὐλάχιστον τὰ ἀρχικὰ αὐτῶν στοιχεῖα, δὲν φέρουσιν αὐτοὶ τὴν εὐθύνην. Λέγομεν δὲ καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα ὅτι τοῦ τοσούτῳ συγκινήσαντός τινας ἀρθριδίου οὔτε κἂν γνῶσιν εἶχεν ὁ ὑπαγορεύσας (!) αὐτὸ εἰς τὴν Αὐγὴν Κύριος Ῥαγκαβῆς πρὶν ἢ ἐκδοθῇ τὸ φυλλάδιον· ὅτι δ' ἐγράφη αὐτὸ ὑπ' ἀνθρώπου οὐδεμίαν εἰς βαθείας ἀρχαιολογικὰς γνώσεις ἀξίωσιν ἔχοντος, λυπαυμένου δὲ ὅτι ἡ Ἑλλὰς δόξα ἀφίπταται ἀφ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ξένους, εἰ μὴ δι' ἀσύγγνωστον ὀλιγωρίαν (διότι ἐπεισθημεν πλέον ὅτι δὲν ὑπῆρξεν ὀλιγωρία) τοὐλάχιστον δι' Ἔλλειψιν χρημάτων, ὡς λέγει τὸ ἄθῷον ἀρθρίδιον, ΣΗΜ. ΠΑΝΔ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Biografia tῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Ἰταλίας, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Γ. Ε. Μαυρογιάννη.

Δύω εἰσὶν αἱ πρώτισται καὶ μᾶλλον ἀνάπφευκτοι ἰδιότητες δοκίμου μεταφραστοῦ· ἡ μὲν νὰ κατέχῃ καλῶς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας, τὴν ἐξ ἧς καὶ τὴν εἰς ἣν μεταφράζει, ἡ δὲ νὰ γνωρίζῃ τὸ ἀντικείμενον περὶ οὗ τὸ μεταφραζόμενον πραγματεύεται. Ὅτι ἀμφότερα ταῦτα τὰ προσόντα κέκτηται εἰς μέγαν βαθμὸν ὁ μεταφραστὴς τοῦ ἀνωτέρω βιβλίου θὰ ἦν περιττὸν νὰ τὸ εἰπῶμεν ἐνταῦθα, ἂν ὁ Κ. Μαυρογιάννης ἦτο κατ' ἀξίαν, καὶ ἀναλόγως τῶν παντοίων πλεονεκτημάτων του γνωστὸς εἰς τὸ πανελλήνιον. Ποιητὴς χαριέστατα ἔργα παραγαγών, ἐν οἷς ἀρκούμεθα ἀναφέροντες τὴν ἐν τῷ ποιητικῷ ἀγῶνι ἐπαινεθεῖσάν ποτε *Φροσύνην*, καὶ τὸ μικρὸν ἀριστούργημα, τὸν *Ναύτην τοῦ Ἰονίου*, δημοσιογράφος εὐφυὴς, εὐφραδὴς, συνετὸς, μετριοπαθὴς, καὶ ὑπ' ἀδόλου ἐμπνεόμενος πατριωτισμοῦ, ζωγράφος ἔμπειρος καὶ φιλόκαλος, κέκτηται ἐπὶ πᾶσι τὸ πρώτιστον γνώρισμα τῆς χρηστότητος καὶ τῆς ἀληθοῦς ἀξίας, τὴν μετριοφροσύνην, διὸ καὶ κατ' ἀξίαν μέχρι τοῦδε δὲν ἐξετιμήθη· διότι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν ἐκεῖνος μάλιστα τιμᾶται ὅστις μάλιστα ἐπιδείκνυται, περιφρονεῖται δὲ καὶ παραγνωρίζεται ὅστις δὲν ἀναθῇ εἰς τὰς στέγας, φωνάζων στεντόριον τὸν ἴδιον πανηγυρικόν. Φιλολόγος λοιπὸν καὶ ζωγράφος συνάμα, ὁ Κ. Μαυρογιάννης ἦν παντὸς ἄλλου καταλληλότερος ὅπως ἐπιτύχῃ, καὶ ἐπέτυχε πληρέστατα εἰς τὴν μετάφρασιν βιβλίου συγγραφέντος ὑπὸ ἐπισήμων φιλολόγων, καὶ περιέχοντος τὰς βιογραφίας τῶν πρώτων ζωγράφων τῆς Ἰταλίας. Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἐπαγγέλλεται πάντας τοὺς καλλιτέχνας, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ Βενβενούτου Κελλίνη, καὶ κατὰ μέρος τοῦ Μιχ. Ἀγγέλου, πάντες οἱ λοιποὶ περὶ ὧν πραγματεύεται εἶαι ζωγράφοι, διότι ἐν Ἰταλίᾳ ἡ ζωγραφικὴ κυρίως ἐκαλλιεργήθη εἰς βαθμὸν ἐξαίσιον.

Ἡ χρησιμότης τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι περιττὸν νὰ καταδειχθῇ, διότι τίς ἐστιν ὁ *μὴ* ἀναγνωρίζων τὴν καλλιτεχνίαν ὡς ἓν τῶν εὐγενεστέρων ἐντρυφημάτων τῶν ἐξηυγενισμένων κοινωνιῶν, καὶ ὁ μὴ ἐννοῶν ὅτι, καί τοι στερούμενοι ἡμεῖς εἰσέτι Μουσείων, ἀλλὰ καταταττόμενοι μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ἅτινα ζῶσιν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς νέας καλλιτεχνίας, εἶναι ἄτοπον νὰ εὑρισκώμεθα ἐν πληρεστάτῃ ἀγνοίᾳ τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῆς, καὶ τῶν παραγαγόντων αὐτὰ ἐνδόξων ἀνδρῶν; Τὸ κενὸν τοῦτο παρ' ἡμῖν ἀναπληροῖ ἡ μετάφρασις τοῦ Κ. Μαυρογιάννη, ἣν διὰ τὴν ἀξιολογότητα αὐτῆς συνιστῶμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας. Ἐπλούτισε δ' ὁ μεταφραστὴς τὸ βιβλίον του καὶ διὰ τεσσάρων ἀξιολόγων εἰκόνων τοῦ Κιμαβούου τοῦ Λεονάρδου Βιγκίου, τοῦ Ῥαφαήλου καὶ τοῦ Τιτιανοῦ, ἃς ἐχάραξεν ὁ ἐπιδεξιώτατος ξυλογράφος Κ. Σκιαδόπουλος, ἄλλο οὗτος παράδειγμα ὅτι ἡ σιωπῶσα καὶ ἡσυχίαν ἄγουσα ἱκανότης παραγνωρίζεται παρ' ἡμῖν. Ἡ τόχη τοῦ Κ. Σκιαδοπούλου, ἐπειδὴ ἐνέπεσεν εἰς τὸν κάλαμόν μας, μᾶς φέρει πως εἰς τὴν μνήμην τὰ ἱστορούμενα περί τινων πιθήκων, οἵτινες, τὸν ἀμφορέα ἐπὶ τοῦ ὤμου, ἀπέρχονται εἰς πηγὴν, καὶ ὡς νοημονέστατοι ὑπηρέται πληροῦσιν αὐτὸν ὕδατος, καὶ ἐπανέρχονται ἔπειτα εἰς τὴν οἰκίαν, ὥστε εἶναι χαρὰ νὰ τοὺς βλέπῃς. Ἀλλὰ μόλις φθάντες εἰς τῆς οἰκίας τὴν θύραν, ῥίπτουσι τὸν ἀμφορέα κατὰ γῆς καὶ τὸν θραύουσι, τὴν καταγωγὴν τῶν οὗτος ἀποδεικνύοντες. Καὶ ἡμεῖς ἐπέμψαμεν τὸν Κ. Σκιαδόπουλον εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ ἐξεπαιδεύθη οὕτως, ὥστε καὶ τὰ ἄριστα τῶν Παρισίων ἐργοστάσια θὰ ἐτίμων τὰ ἔργα του, καὶ ἔπειτα, μετὰ τόσην δαπάνην καὶ τοσούτους ἀγῶνας ἐπανελθόντα εἰς τὴν Ἑλλάδα,

τὸν παρορῶμεν ἄνευ ἐργασίας καὶ πόρου, καὶ ὡς λησμονοῦντες ὅτι ἡ ξυλογραφία εἶναι τὸ πρώτιστον καὶ ἄριστον διδακτικὸν βοήθημα τοῦ λαοῦ, καὶ ὅτι ἡ ἰδιωτικὴ βιομηχανία δὲν συνήθισεν εἰσέτι νὰ ποιῆται χρῆσιν αὐτῆς.

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ βιβλίον, ἢ μᾶλλον εἰς τὸν μεταφραστήν, ὅστις ἐν τῷ προοιμίῳ του, πλὴν τοῦ σκοποῦ τῆς μεταφράσεως ὃν ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν, λέγει *ὅτι εἶχε καὶ ἄλλον, νὰ διεγείρῃ τὴν ἄμιλλαν εἰς τοὺς ἡμετέρους νέους, τοὺς ἀποδυομένους εἰς τὸ ἐπίπονον τῆς καλλιτεχνίας στάδιον, θέσιν ὑπ' ὄψιν αὐτῶν, ὡς ὑψηλὰ παραδείγματα, τὰς βιογραφίας τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τοσούτων πόνων καὶ μόχθων ἔφθασαν εἰς τὸ καλλιτεχνικὸν ἐκεῖνο σημεῖον, πέραν τοῦ ὁποίου εἶναι ἄδηλον ἂν θὰ δυνηθῇ ἡ ἀνθρωπότης νὰ προβῇ εἰς τὸ μέλλον.*

Τὸν σκοπὸν τοῦτον παρελείψαμεν, ἢ τοὐλάχιστον δὲν κατεδείξαμεν ὡς τὸν πρώτιστον, οὐχὶ διότι δὲν πιστεύομεν ὅτι τὰ χρηστὰ καὶ μεγάλα παραδείγματα ἰσχυρῶς συντείνουσιν εἰς ἐξέγερσιν τῆς φιλοτιμίας, ἀλλὰ διότι φρονοῦμεν ὅτι πρὸς εὐόδωσιν καὶ πρόοδον τῆς καλλιτεχνίας, πλὴν τῆς φιλοτιμίας ἀπαιτοῦνται καὶ ἄλλαι τινὲς συνθῆκαι, ὧν μέχρι τοῦδε κατὰ μέγα μέρος στερεῖται ἡ Ἑλλάς. Ἡ καλλιτεχνία εἶναι τὸ ἄνθος τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας καὶ τῆς βιομηχανικῆς δραστηριότητος, καὶ τότε μόνον θάλλει, ὅταν τὸ στέλεχος εὐρωστῇ, μόνον δὲ τότε καρποφορεῖ, ὅταν ὑπὸ τοῦ πλούτου ἀρδεύηται. Εἰς δὲ χώραν ὡς τὴν Ἑλλάδα, μόλις ἐκ τῶν ἐρειπίων της ἀνακύπτουσαν, δὲν ἀμφιβάλλομεν μὲν ὅτι ὑπὸ τὸν χρυσοῦν αὐτῆς οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν διαυγῆ αὐτῆς ἀτμόσφαιραν γεννῶνται ἔτι δυνάμει Πραξιτέλεις καὶ Ἀπελλεῖς· ἀλλ' ὅταν γλίσχρους ἔχωμεν τοὺς πόρους πρὸς ἀνοικοδόμησιν καὶ αὐτῶν τῶν καταρρυέντων ἡμῶν τοίχων καὶ τῶν ἀστέγων ἡμῶν οἰκιῶν, πῶς νὰ θέλωμεν νὰ καλύπτωμεν τοὺς τοίχους ἡμῶν δι' εἰκόνων, καὶ τὰς στέγας ἡμῶν διὰ φατνωμάτων; Ἄνευ δὲ τούτων πῶς νὰ ζήσῃ ἡ τέχνη, καὶ τίς ἔσται ἡ κλῆσις αὐτῆς;

Βερκέλλιος Τιτιανός.

Ναί, θέλει ἔλθει καὶ αὐτῆς ἡ ἡμέρα, καὶ πᾶσα πρόοδος τυχὸν γινομένη ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡμῶν μᾶς πλησιάζει αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα τεχνητῶς νὰ ἐπισπεύσωμεν αὐτῆς τὴν ἀνατολήν· Ἀρκεῖ δ' ὀρθῶς νὰ διευθύνωμεν τὰ πρῶτα αὐτῆς δοκίμια, ὥστε ὅταν φθάσῃ ἡ ὥρα γενναιότερον εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιδοθῶμεν, νὰ μὴ εὑρεθῶμεν ὅλως νηπιάζοντες καὶ ἀπαρασκεύαστοι.

Ἀλλὰ τίς εἶναι αὕτη ἡ διεύθυνσις· ἣν ἐφετὸν εἶναι ἀπὸ τοῦδε νὰ δώσωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀποπείρας τῆς τέχνης, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ὁριστικὴν πορείαν αὐτῆς; Ἰδοὺ τί περὶ τούτου πρεσβεύει ὁ μεταφραστής·

« Ὁ διασωθεὶς βυζαντινὸς τύπος, περιβαλλόμενος θρησκευτικήν τινα καὶ ἀρχαϊκὴν ἱερότητα, διέστρεψεν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ καλλιτεχνικὸν τοῦ Ἕλληνος αἴσθημα, καὶ ἤδη μεγάλως παρεμποδίζει τὴν παρ' ἡμῖν ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθοῦς τέχνης. Τοῦτο λέγομεν λαλοῦντες περὶ γραφικῆς, διότι καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν γλυπτικὴν καὶ λοιπὰς πλαστικὰς τέχνας, αὐδεμίαν ἐλπίδα ἔχομεν περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναπτύξεώς των. Ἡ γλυπτικὴ, ἡ τέχνη αὕτη τοῦ Φειδίου καὶ Πραξιτέλους, ἡ τοσαῦτα ἀριστουργήματα παραγαγοῦσα εἰς τὸν κόσμον κατὰ τοὺς ὡραίους ἐκείνους χρόνους, κατεδικάσθη ὑπὸ τῶν ἀμειλίκτων ἐχθρῶν τοῦ πολυθεϊσμοῦ, καὶ ἀπεβλήθη τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν σφοδρὰ ζηλωτῶν χριστιανῶν. Εὐτυχῶς οἱ μανιακοὶ ἐκεῖνοι καὶ ἀπειρόκαλοι εἰκονοκλάσται δὲν κατώρθωσαν καὶ τὴν τῆς γραφικῆς ἔξωσιν, καὶ οὕτως ἀφέθη τοὐλάχιστον εἰς τὴν τέχνην τοῦ Ἀπελλοῦς ἐλευθέρα μικρά τις γωνία ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εὗρε τὴν γραφικὴν εἰς τὴν μεγίστην αὐτῆς κατάπτωσιν, καὶ ἴσως διὰ τοῦτο συγκατετέθη νὰ τὴν παραλάβῃ ὑπηρέτιδα τῶν διανοημάτων της· ἀποβλέψασα δὲ ἡ ζηλότυπος αὕτη δέσποινα εἰς τὸ ἰσχνὸν καὶ ξηρὸν καὶ ἄχρουν τῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐσυγχώρησεν εἰς αὐτὴν νὰ ζῇ πενιχρὸν ὅλως βίον. Ἴδε, μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν, διατελοῦμεν εἰς τὴν αὐτὴν σχεδὸν κατάστασιν, καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀπαιτεῖται γίγας τις ἴσος τῷ Ῥαφαήλῳ, ὅστις νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς περὶ τέχνης ἰδέας μας εἴς τι σημεῖον ἀνάλογον τῆς ἡμετέρας φύσεως. Παράδοξον ἀληθῶς πρᾶγμα! Εἰς τὴν γῆν ἐκείνην ὅπου ἄλλοτε ὁ Φειδίας ἐφιλοτέχνησε τὸν Ὀλύμπιον Δία του, ὅπου ὁ Πραξιτέλης ἐδημιούργησε τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην του, καὶ ὁ Ἀπελλῆς ἐζωγράφησε τὴν ἀναδυομένην τοῦ ἔρωτος μητέρα, σήμερον θαυμάζονται τὰ ἔργα τοῦ Πανσελήνου καὶ ἄλλων ἀφανῶν τοῦ ἁγίου Ὄρους ἁγιογράφων! Δὲν ἀναπνέομεν ἄρά γε τὸν αὐτὸν μὲ ἐκείνους ἀέρα; δὲν ζῶμεν ὑπὸ τὸν αὐτὸν οὐρανόν, δὲν θερμαινόμεθα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἡλίου, καὶ ἡ ποικιλία τῆς αὐτῆς φύσεως δὲν περικυκλοῖ ἡμᾶς ἀπανταχόθεν; » (σελ. β'γ'.)

Πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην ὁμολογοῦμεν ὅτι διαφωνοῦμεν ὀλίγον. Ὅτι ὁ Κ. Μαυρογιάννης, ἔμπειρος καὶ πεπαιδευμένος ζωγράφος, εὐαρεστεῖται μᾶλλον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Ῥαφαήλου ἢ εἰς τὰς τοῦ Πανσελήνου, εἶναι λίαν καταληπτὸν καὶ εὔλογον. Ἀλλὰ προκειμένου περὶ θρησκευτικῶν παραστάσεων, ἡ καλλιτεχνία εἶναι μέσον μόνον καὶ σκοπὸς δευτερεύων, ὁ δὲ πρωτεύων εἶναι ἡ ἀνάτασις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἡ θρησκεία τέλος, ἡ ὑψίστη καὶ εὐγενεστάτη ἀνάγκη καὶ τὸ ὑπέρτατον συμφέρον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπόμενον εἶναι ἄρα ὅτι εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας ἡ καλλιτεχνία, ἐν ὑπηρέτιδος μέρει πρέπει νἀκολουθῇ, ἀδιάφορον ἂν καὶ πρὸς βλάβην της, τῆς θρησκείας τὰς ἀξιώσεις. Ὥστε μελέτης ἄξιον εἶναι ἂν ἡ ἡμετέρα λατρεία πρέπῃ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της νὰ προτιμᾷ τὰ ἔργα τῆς ἰταλικῆς ἢ τὰ τῆς βυζαντινῆς σχολῆς.

Ἂν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς κατασκευῆς τῶν ἡμετέρων ἐκκλησιαστικῶν εἰκόνων ἦν ἡ παράστασις τοῦ ὑπερτάτου καλοῦ, τότε οὐδεὶς ἤθελεν ἀμφισβητήσει ὅτι ἀπολεσθέντων ἀνεπιστρεπτεὶ τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ Ἀπελλοῦς καὶ τοῦ Πολυγνώτου, τὴν ἐντέλειαν αὐτοῦ οὐδαμοῦ δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν μᾶλλον ἢ ἐν τῇ ἰταλικῇ σχολῇ. Ἀλλὰ τὸ ἡμέτερον θρήσκευμα δὲν εἶναι οἷον τὸ τῶν προγόνων ἡμῶν. Ἐν ἐκείνῳ οἱ Θεοὶ ἦσαν ἀνθρωπόμορφοι, καὶ εἶχον ἱστορίαν καὶ πάθη ἀνθρώπινα. Τὸ πρόβλημα ἐπομένως τοῦ καλλιτέχνου ἦν τότε, πλάττων αὐτούς, νὰ παραστᾷ ἀνθρώπους ἔχοντας Θεῶν ἔκφρασιν καὶ μορφάς. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν ὁ Θεὸς εἶναι ἄϋλος, μορφὴν μὴ ὑποδεδυμένος, οἱ δ' ἅγιοι εἰσὶν ἄνθρωποι, οὐχὶ Θεοί, οὐδὲ θείου κάλλους ἀξίωσιν ἔχοντες, μόνον δ' ἐπ' ἀρετῇ διαπρέποντες, καὶ ταύτῃ κυρίως τῇ εὐσεβείᾳ, μητρὶ καὶ κέντρῳ πασῶν τῶν λοιπῶν. Πᾶσαι αἱ πράξεις αὐτῶν, ὁσάκις εἰσὶ γνωστοὶ καὶ διὰ ῥητῶν πράξεων, εἰς τὸν Θεὸν ἀναφέρονται, καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης πηγάζουσιν, ὥστε εἷς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος ἀντανάκλασις, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπίδεκτοι ποικίλης καλλιτεχνικῆς διαπλάσεως. Σχεδὸν δὲ τὰ αὐτὰ δύνανται νὰ ῥηθῶσι περὶ τῆς τεχνικῆς διαμορφώσεως, οὐ μόνον τῆς Θεοτόκου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅστις παρέστη ἐπὶ τῆς γῆς οὐχὶ ὡς Θεὸς, ἀλλ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου, ὡς ἂν μόνον κατὰ τὴν ἁγιότητα διέφερε τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν καθ' ἑαυτὴν, καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἰδεῶν αἵτινες εἰσὶν αὐτῇ ἴδιαι, οὐδόλως ἐπαγγέλλεται ὅτι ἀποκρούει τὸ ἄσχημον, ὡς ὤφειλε ν' ἀποκρούῃ αὐτὸ ἡ πολυθεΐα, ὡς ἕνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς ἀποκρούει αὐτὸ ἡ καλλιτεχνία. Ἡ παράστασις ἐξόχου ἀνθρωπίνης καλλονῆς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἴσως μάλιστα καὶ νὰ συνταράττῃ κατά τι τὴν ἐκτενῆ θρησκευτικὴν εὐλάβειαν,

καὶ τὴν ἀπὸ τῶν γηΐνων πρὸς τὰς ὅλως ἀΰλους θεωρίας ἐντελῆ ἀφαίρεσιν τῆς ψυχῆς. Τὸ ἀρχαῖον καλλιτέχνημα ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ὑψώσῃ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν αἴσθησιν διὰ τοῦ ὑπερτάτου γηΐνου κάλλους εἰς τὴν πηγὴν πάσης καλλονῆς, τὴν θεότητα, ἐν ᾧ ἡ εἰκὼν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐκκλησίᾳ εἶναι ἁπλῆ νύξις, σχεδὸν ἁπλοῦν σύμβολον, ἀναπολοῦν εἰς τὴν μνήμην τὰς ἀρετὰς τοῦ ἁγίου, οὗ φέρει τὸ ὄνομα.

Λέγοντες ὅμως ὅτι ὁ ἅγιος ἐδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἄσχημος, δὲν διϊσχυριζόμεθα διὰ τοῦτο ὅτι ἡ εἰκών του πρέπει ἀφεύκτως νὰ εἶναι τοιαύτη· ἀλλὰ συγχρόνως οὐδὲ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Μαυρογιάννη ἐντελῶς παραδεχόμεθα, καταδικάζοντες τὴν Βυζαντινὴν ζωγραφικὴν ὡς παντάπασιν ἀνεπίδεκτον κάλλους, καὶ δεσμεύουσαν εἰς ἀῤῥήκτους πέδας πᾶσαν τῆς τέχνης ἀνάπτυξιν. Ἂν δὲν ἀπατώμεθα, ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει εἰκόνες μὴ στερούμεναι καλλονῆς, ἀλλὰ καλλονῆς σοβαρᾶς καὶ ἀξιοπρεποῦς, καὶ τοιαύτης, ὥστε οὐδὲν αἴσθημα ὑλικῆς ἀρεσκείας διεγείρει· ἐκ τοιούτων προτύπων ἐμπνευσθέντες, διεμόρφωσαν, ὡς νομίζομεν, τὸ πρῶτον τὴν γραφίδα αὐτῶν ὁ Κιμαβύης καὶ Γιῶτος, καὶ ὁ ῥυθμὸς αὐτῶν ἔχει περίπου πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἡμῶν ζωγραφικήν, ὡς ὁ τοῦ Φειδίου, ὁ αὐστηρὸς ἐκεῖνος καὶ ὑψηλός, εἶχε πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῶν ἀρχαίων. Ἡ βυζαντινὴ γραφικὴ ἐστερεώθη τῷ ὄντι εἰς τύπον· ἀλλ' ὁ τύπος, καλῶς ἐννοούμενος, δὲν δεσμεύει ἀναγκαίως, ἀλλ' ὁδηγεῖ, καὶ τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς παρ' ἡμῖν τέχνης πρέπει ἴσως δικαιότερον ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὰς δυσμενεστάτας περιστάσεις ὑφ' ἃς ἐπ' αἰῶνας ἀσκεῖται, καὶ ἐφ' ὧν οὐδ' ἐμπειρία ἐδόνατο νὰ προσκτηθῇ, οὐδὲ μεγαλοφυΐα ν' ἀναπτυχθῇ.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ σοβαρὸν καὶ ἐπίσημον τοῦ βυζαντινοῦ ῥυθμοῦ ἐμποδίζει τῆς τέχνης τὴν πρόοδον, δὲν ἔπεται ὅτι ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀρνηθῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦτον, τόσῳ σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, ὡς δὲν μᾶς ἐπέρχεται νὰ εἰσαγάγωμεν καὶ τ' ἀγάλματα εἰς τὰς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐκ προνοίας ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀγαλματοποιΐας. Ἀληθῶς ἡ θρησκεία εἶναι μία τῶν πρωτίστων τροφῶν τῆς τέχνης, καὶ ἐκεῖ ὅπου ἀποκρούει τὰ καλλιτεχνήματα, ὡς παρὰ τοῖς διαμαρτυρουμένοις, ἢ ὅπου περιορίζει αὐτὰ κατ' εἶδος καὶ κατὰ τύπον ὡς παρ' ἡμῖν, ἐκεῖ, πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσωμεν, ἡ τέχνη χωλαίνει, καὶ ἰσχνὴν τροφὴν λαμβάνει ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἀφορμῶν ἀναπτύξεως. Πρέπει νὰ τ' ὁμολογήσωμεν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα καὶ νὰ τὸ διορθώσωμεν, διότι ὡς εἴπομεν, ἡ ἐκκλησία δὲν εἶναι ὑπηρέτις τῆς τέχνης, ἀλλὰ τ' ἀνάπαλιν, οὐδ' ὅπως ἀποκτήσωμεν αὖθις Πραξιτέλεις καὶ Ἀπελλεῖς, θέλομεν προτρέψει ποτὲ τὰ ἔθνη ν' ἀντικλλάξωσι τὸν χριστιανισμὸν ἀντὶ τῆς πολυθεΐας.

Οὐχ ἧττον ὅμως πρέπει νὰ εὐελπιζώμεθα ὅτι ὅταν ἡ εἰρήνη καὶ ἡ εὐνομία φέρωσι βαθμηδὸν τὸν πλοῦτον, τὴν πλήρη διανοητικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρὸς τὰ καλὰ τάσιν καὶ παρ' ἡμῖν, ἐν μὲν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ βυζαντινὸς ῥυθμὸς θέλει πάλιν παραγάγει ἔργα ἀξιόλογα διὰ τὸ εὐγενὲς καὶ ἀξιοπρεπὲς αὐτῶν κάλλος, ἐκτὸς δὲ τῆς ἐκκλησίας θέλει ἐπικρατήσει ῥυθμὸς ἀνετώτερος, πηγάζων καὶ ἐκ τῶν ἀριστουργημάτων τῶν νέων καλλιτεχνῶν, ἅτινα, πληροῦντα τὰ εὐρωπαϊκὰ μουσεῖα, πρέπει νὰ εἶναι τ' ἀντικείμενα ἀδιαλείπτου σπουδῆς παντὸς εἰς τὴν τέχνην ἐπιδιδομένου, προσέτι ὅμως καὶ ἐκ τῶν γραμμῶν ἐκείνων τοῦ ἀμιμήτου κάλλους, ἃς παριστῶσι τὰ καθ' ἑκάστην ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἡμῶν ἀνευρισκόμενα συντρίμματα τῶν ἀρχαίων τῆς γλυπτικῆς προϊόντων, ὡς τέλος καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς ὑποδειγμάτων, ἅτινα εἰσὶν ἀμυθραὶ μόναι ἀντανακλάσεις τῶν ἀριστουργημάτων τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ζωγράφων. Ῥ.

ΔΙΑΦΟΡΑ.

Ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα Ἰακ. Ῥίζου τοῦ Νερουλοῦ εἰς Ἐξαρχόπουλον.

Μὲ μάτια θειαφοκάπνιστα, μὲ φρύδια σὰν ἀγκάθια,
μ' αὐτιὰ ὡσὰν καλάθια,
Μὲ βαθυτάτους καὶ χωστοὺς, ἀλλὰ κενοὺς, κροτάφους,
ὡσὰν Αἰγίνης τάφους,
Μὲ μάγουλα τηγανητὰ, μὲ χείλη ῥουφηγμένα
πρασινομαυρισμένα,
Μ' Οὐραγγουτάγκου μέτωπον, μ' ἀγκυλωτὸ πηγοῦνι
μακρὺ ὡς τὸ Ζητοῦνι,
Μὲ μύτη μαντζανοειδῆ, μυιγῶν ἀπείρων χρείαν
ἔχων κρυφῶν ἀξίαν,
Μ' ἐπιδερμίδα ἔχουσαν λακέρδας χρῶμα σάπιας
καὶ μὲ κεφάλι πάππιας·
Ὁ μέγας Ἐξαρχόπουλος, Αἰγαίου στενοβράκης,
ἐμπνέεται συχνάκις
Ἀπὸ ταῖς τετραπόδαραις τῆς Ἀρκαδίας Μούσας,
τὸν Μάτον ψαλλούσας·
Ἰδοὺ τον τώρα ῥεύγεται δυσχωνευσίας στίχων
ὠτοσχιζόντων ἤχων·
Ἀκοῦσέ τον, ἀκοῦσέ τον, ταῖς μύταις πλὴν ζουμπῶσε,
καὶ πέντε μούντζαις δόστε.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Φυλ.	291	σ.	52	ς.	ά.	ςίχ.	15	ἀντὶ ἀμαξῶν ἀνάγ. τραπεζῶν
»	292	»	87	»	»	»	3	» συνηχοῦνται συνηχοῦσι
»	293	»	98	»	»	»	5	» ἡ ἀνωτέρα » ἀνωτέρα
»	»	»	114	»	»	»	22	» συνηθέστατον » οὐσιωδέστατον
»	»	»	»	»	»	»	32	» θ' ἀνεζητῶμεν » θ' ἀνεζητοῦμεν
»	»	»	116	»	»	»	47	» ἄλλοτε » ἀληθῆ